

กฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติของไทย

วิษณุ เครืองาม

ภาควิชาสังคมศาสตร์และการเมือง

ราชบัณฑิตยสถาน

บทคัดย่อ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยบัญญัติว่าการสืบราชสมบัติให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ ประกอบกับกฎหมายเทียบราลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ ซึ่งตราขึ้นในสมัย รัชกาลที่ ๖ แต่รัฐธรรมนูญก็ได้กำหนดพระคุณสมบัติ ลักษณะต้องห้าม และขั้นตอนในการเชิญขึ้น ครองราชสมบัติแตกต่างไปจากกฎหมายเทียบราลดังกล่าวอีกด้วย ข้อสำคัญคือในกรณีที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระรัชทายาทไว้แล้ว หากราชบัลลังก์ว่างลง พระรัชทายาทนั้นย่อมสืบราชสมบัติ ได้เลยโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการอื่นอีก

คำสำคัญ : กฎหมายเทียบราล, พระรัชทายาท

ความนำ

รัฐทั้งหลายย่อมมีหัวหน้าหรือผู้ปกครอง ในสังคมบรรพกาลซึ่งยังไม่สลับซับซ้อนนัก ผู้ปกครอง อาจเป็นหัวหน้าเผ่า ผู้นำพิธีกรรมหรือนักรบผู้กล้าหาญสามารถ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของ ผู้คนในสังคมนั้น ๆ ต่อมาเมื่อสังคมสลับซับซ้อนมากขึ้น ผู้ปกครองกลายเป็นเครื่องหมายแห่งอำนาจ การไต่ถามผู้ปกครองชุมชนใดได้ย่อมหมายถึงการได้อำนาจปกครองเหนือชุมชนนั้น การได้เข้าครอบครอง ชุมชน ทรัพยากร และอำนาจสั่งการเหนือชุมชนนั้น จนกระทั่งชุมชนหรือสังคมดังกล่าวพัฒนาไปเป็น แคว้น นคร และรัฐ มีดินแดน ประชากร การปกครอง และอำนาจอิสระ ผู้ปกครองจึงกลายเป็นสถาบัน ซึ่งอาจเรียกว่าเจ้าครองนครหรืออะไรสุดแต่จะกำหนด การเข้าสู่ตำแหน่งมีทั้งประเภทสืบทอดอำนาจไปยัง วงศ์ญาติของผู้ปกครองเดิม การเลือกหาผู้อื่นให้ดำรงตำแหน่ง การมอบหมายให้ทำหน้าที่ การผลัดเปลี่ยน หมุนเวียนกันเป็น เช่น นครดุบรอฟนิคซึ่งผู้นำผลัดกันเป็นคนละ ๑ เดือน สิ่งที่ตามมาคือกฎเกณฑ์กติกา ว่าด้วยคุณสมบัติ วิธีเข้าสู่ตำแหน่ง วาระ และอำนาจหน้าที่ของผู้ปกครองซึ่งเริ่มจากกฎเกณฑ์กติกาในรูป ของธรรมเนียมปฏิบัติก่อน ต่อมาก็ตราไว้ด้วยกฎหมาย ๑๑ ประการในรัฐธรรมนูญฉบับแรกแล้วเข้าใจได้ว่าเป็นอย่างไร จนถึงกาหนดไว้ชัดเจนแน่นอน

ในบางประเทศ การจะได้มาซึ่งกฎเกณฑ์กติกาเหล่านี้ต้องต่อสู้รบพุ่งกันนานเพราะฝ่ายที่มีอำนาจ

และได้เปรียบยอมไม่ยอมเสียอำนาจและตกอยู่ใต้กติกาที่ทำให้ตนเสียเปรียบ ฝ่ายที่ต้องการกติกาก็อยาก
ให้ทุกอย่างชัดเจนแน่นอน ตัวอย่างเห็นได้จากในอังกฤษโบราณที่การต่อสู้ระหว่างกษัตริย์และรัฐสภายุติลง
ด้วยการจัดให้มีข้อตกลงเรื่องการสืบราชสมบัติ (The Act of Settlement)

เมื่อรัฐจำเป็นต้องมีการปกครองรัฐ เรื่องราวเกี่ยวกับผู้ปกครองหรือประมุขของรัฐย่อมเป็นกฎ
เกณฑ์การปกครองรัฐประการหนึ่งซึ่งจะต้องกำหนดรูปแบบ คุณสมบัติ วิธีเข้าสู่ตำแหน่ง วาระ อำนาจหน้าที่
และการพ้นจากตำแหน่งให้ชัดเจน ในมาเลเซีย การได้เอกราชจากอังกฤษก่อให้เกิดปัญหาสำคัญตั้งแต่ต้น
จนจนจะตั้งเป็นสหพันธรัฐไม่ได้เมื่อ ๔ รัฐที่จะมารวมกันต้องการให้ประมุขเป็นประธานาธิบดีหรือผู้นำที่มา
จากการเลือกตั้งเพื่อว่าราษฎรของตนก็มีโอกาส ในขณะที่อีก ๔ รัฐซึ่งมีสุลต่านปกครองแบบสืบอำนาจมาช้านาน
ต้องการประมุขแบบกษัตริย์ แต่ปัญหาก็เกิดอีกว่าหากสุลต่านองค์ใดจากรัฐใดในบรรดา ๘ รัฐนั้นเป็น
กษัตริย์พระองค์แรกแล้ว สุลต่านรัฐอื่นจะหมดโอกาสการใช้หลักการสืบสันตติวงศ์ การประนีประนอมจึง
เกิดขึ้นด้วยการให้มีประมุขเป็นกษัตริย์แต่ให้มาจากสุลต่าน ๘ รัฐ เลือกกันเองหมุนเวียนกันขึ้นเป็นกษัตริย์
โดยมีวาระ ๕ ปีไม่มีการสืบทอดอำนาจ โดยวิธีนี้ผู้แทนจากทุกรัฐจะมีโอกาสเป็นกษัตริย์อันเท่ากับเป็นการ
นำวิธีการของประเทศที่มีประมุขเป็นประธานาธิบดีมาใช้โดยอนุโลมนั่นเอง

หลายประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมอังกฤษ เมื่อได้เอกราชแล้วก็ยังเห็นประโยชน์จากการมีเอื้อโย
ความสัมพันธ์ด้านประมุขกับอังกฤษต่อไป โดยไม่ต้องยุ่งยากกับการเลือกรูปแบบและการกำหนดกติกาว่า
ด้วยประมุขจึงยังคงถือเอากษัตริย์อังกฤษเป็นประมุขของตน เช่น ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ แคนาดา เหมือน
ดังที่บางประเทศในยุโรปในอดีตก็เคยมีกษัตริย์ร่วมกัน เช่น ออสเตรียและฮังการี อังกฤษและเนเธอร์แลนด์

ประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขมาแต่โบราณ คุณลักษณะสำคัญของพระมหากษัตริย์
คือการเป็นที่พึ่งแก่ราษฎรได้ ที่พึ่งในที่นี้หมายถึงทั้งในด้านการบำรุงขวัญ การทำให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข
ทำมาหากินได้ ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งเป็นเรื่องของพิธีกรรมและบุญญาธิการ ในด้านการปกป้อง
คุ้มครองจากภัยอันตรายต่าง ๆ โดยเฉพาะข้าศึกศัตรู ซึ่งเป็นเรื่องของการเป็นนักรบผู้เก่งกล้าสามารถ และ
ในด้านการบำบัดทุกข์บำรุงสุขซึ่งเป็นเรื่องของการให้ความเป็นธรรม ประมุขแบบนี้มีการสืบทอดความเป็น
ผู้นำและผู้นำไม่มีวาระ ฝ่ายศาสนาและนักปราชญ์จึงได้สร้างหรือนำหลักธรรมต่าง ๆ เข้ามาช่วยเป็นเครื่อง
กำกับและเหนี่ยวรั้งมิให้การสืบทอดอำนาจและการไม่มีวาระกลายเป็นโทษแก่ราษฎร พระมหากษัตริย์เองก็
ทรงตระหนักถึงความข้อนี้ดังที่ได้ปฏิญาณพระองค์อยู่ในทศพิธราชธรรมจรรยาสัมมาปฏิบัติเมื่อจะเสด็จขึ้น
รับราชสมบัติ เมื่อนำจุดเด่นหรือจุดแข็งของสถาบันนี้มีอยู่มารวมกับคตินิยมในทางศาสนาที่ปลูกฝังความ
กตัญญูรู้คุณต่อผู้มีพระคุณ ความเชื่อในบุญกรรมของแต่ละคนที่สั่งสมมา หรือ “พุพเพจะกตะปุญญาตา”
และความระมัดระวังสังวรของพระมหากษัตริย์เอง สถาบันพระมหากษัตริย์จึงประคับประคองตัวมาได้

เป็นเวลาหลายศตวรรษด้วยการยอมรับนับถือจากประชาชนว่าน่าจะมีคุณหรือเกื้อกูลประโยชน์สุขของประชาชนได้ดีกว่าประมุขแบบอื่น

การสืบราชสมบัติจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนเพื่อเป็นหลักประกันความคงอยู่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะจะทำให้รู้ว่าประมุขในรูปแบบนี้มีที่มาอย่างไรและจะยังคงอยู่ต่อไปไม่ขาดช่วง ทั้งจะเกิดความแน่นอน และไม่ทำให้ราษฎรสับสน

ในบางประเทศได้กำหนดกฎเกณฑ์นี้ไว้ในกฎหมายสูงสุดของประเทศที่เรียกว่ารัฐธรรมนูญ ในบางประเทศที่จัดทำกฎเกณฑ์นี้คนละเวลากับช่วงที่จัดทำรัฐธรรมนูญก็จัดให้มีกฎหมายว่าด้วยการนี้แยกออกไปเป็นการเฉพาะ ประเทศไทยจัดอยู่ในกลุ่มประเทศหลังดังจะได้อธิบายถึงกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติของไทยในความหมายที่ว่า “กฎ” คือ สิ่งที่ตราขึ้นไว้เป็นแบบแผนและ “เกณฑ์” คือ สิ่งที่ถือปฏิบัติตามที่จริงดังที่ได้พัฒนามาบนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ คตินิยมทางศาสนา จารีตประเพณี การเมือง และกฎหมายเป็นลำดับดังนี้

ยุคที่ ๑ การสืบราชสมบัติที่มีกฎแต่ยังไม่เป็นเกณฑ์

แม้ไทยจะมีผู้นำซึ่งได้รับสมมุติยกย่องให้เป็นหัวหน้าปกครองราษฎรและสืบเชื้อสายการเป็นผู้นำมาตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยาแล้ว ดังที่จารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ กล่าวถึงการสืบราชสมบัติของพ่อขุนรามคำแหงต่อจากพ่อขุนบานเมืองว่า “พี่กูตาย จึงได้แก่กูทั้งกลม” แต่การจะเรียกผู้นำว่าเป็นพระมหากษัตริย์พระเจ้าอยู่หัว หรือพระเจ้าแผ่นดินนั้นเพิ่งจะเรียกได้เต็มปากเต็มคำในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งรับอิทธิพลจากละโว้ ขอม และพราหมณ์ ในบัตินั้นผู้ปกครองจึงเป็นพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าตามคตินิยมของพราหมณ์ เริ่มมีการใช้ราชาศัพท์เทียบชั้นกับพระผู้เป็นเจ้าของ และมีพิธีกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย แม้แต่พระปรมาภิไธยและพระนามเจ้านายสำคัญก็เริ่มยืดยาวขึ้นโดยเทียบเคียงมาจากพระนามพระผู้เป็นเจ้าของ เช่น สมเด็จพระรามธิบดี สมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระนารายณ์ พระรามศวร บางครั้งก็เลี่ยงไปเทียบกับพระสมัญญานามของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแทน เช่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร สมเด็จพระสรรเพชญ์

สิ่งที่ตามมาจากการยกฐานะผู้นำเป็นพระมหากษัตริย์เต็มรูปคือการเริ่มมีกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติหรือการสืบราชสันตติวงศ์ (สันตติ แปลว่าต่อเนื่อง) เพื่อมิให้การเป็นผู้นำสะดุดหรือขาดช่วงลงตามหลักที่ว่าแผ่นดินย่อมไม่ว่างเว้นผู้ปกครอง ในอาณาจักรทั้งหลายย่อมมีกฎเกณฑ์ว่าด้วยการนี้กันทั้งนั้น ซึ่งอาจเป็นลายลักษณ์อักษรหรือธรรมเนียมปฏิบัติก็ได้ แต่กฎเกณฑ์ย่อมแตกต่างกันไปตามความเชื่อ ความเหมาะสมในแต่ละสังคม เช่น อาจจะตกทอดจากพ่อไปสู่ลูก หรือจากพี่ไปสู่น้อง ส่วนที่คล้ายคลึงกันในสังคมต่าง ๆ

คือ การให้ความสำคัญแก่ชายมากกว่าหญิง ความยืดหยุ่นอ่อนตัวมีข้อยกเว้นบางเรื่องในบางกรณี และการที่บุคคลภายนอกผู้ไม่มีสิทธิอาจถือโอกาสเข้าช่วงชิงอำนาจล้มล้างกฎเกณฑ์เดิมแล้วตั้งกฎเกณฑ์ใหม่ในบางครั้ง

ในช่วงพุทธศตวรรษแรกของการสถาปนากรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๐๑๑) ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่าการสืบราชสมบัติมีกฎเกณฑ์หรือไม่ และมีว่อย่างไร แต่การที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระนามพระรามเมศวร ไปครองเมืองลพบุรีอันเป็นเมืองหน้าด่านติดต่อกับชายแดนอาณาจักรขอมและอาณาจักรสุโขทัย ทั้งต่อมาพระรามเมศวรก็ได้ขึ้นครองราชย์ เป็นเหตุให้ในรัชกาลหลัง ๆ มีธรรมเนียมตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นพระรามเมศวร และได้ขึ้นครองราชย์เช่นกัน แสดงว่าน่าจะมีกฎเกณฑ์บ้างแล้ว

ความถนัดชัดเจนมาปรากฏเมื่อมีการตราขึ้นเป็นกฎหมายระเบียบในเวลาต่อมา และใช้สืบมานับร้อย ๆ ปี ซึ่งมีประเด็นควรพิจารณา ดังนี้

๑. กฎมณเฑียรบาลคืออะไร

คำว่ากฎมณเฑียรบาลในครั้งแรกถือเป็นคำที่สมบูรณในตัวเองเพราะแสดงถึงประเภทของกฎหมาย ชื่อของกฎหมายและเนื้อหาของกฎหมายโดยไม่ต้องเติมคำว่า “ว่าด้วย” เรื่องนั้นเรื่องนี้ต่อท้ายอีก กล่าวคือแสดงอยู่ในตัวว่าเป็นกฎหมายเกี่ยวกับการรักษาเรือนของพระมหากษัตริย์ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า “ชื่อกฎมณเฑียรบาลนี้แปลว่าสำหรับรักษาเรือนพระเจ้าแผ่นดิน ในกฎนั้นได้พรรณนากำหนดพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินแลพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งอยู่ในตำแหน่งราชการ แลข้อบังคับสำหรับข้าราชการที่จะประพฤติให้ถูกต้องไม่มีความผิดในพระเจ้าแผ่นดิน”^๑ ข้อนี้แตกต่างจากในสมัยหลังที่กฎมณเฑียรบาลเป็นเพียงชื่อของกฎหมายประเภทหนึ่ง เช่นเดียวกับคำว่าพระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกา หากประสงค์จะพรรณนากำหนดเรื่องใดจึงต้องเติมคำว่า “ว่าด้วย” เรื่องนั้น ๆ ต่อท้าย เช่น กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการเสกสมรสแห่งเจ้านายในพระราชวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๑ กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗

อนึ่ง คำว่า กฎมณเฑียรบาล พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายว่าควรเขียนว่า “กฎมณเฑียรบาล” และระบุว่หมายถึงการปกครองในพระราชฐาน ส่วน “กฎมณเฑียรบาล” เป็นการเขียนแบบโบราณ^๒

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม” ในรวมเรื่องราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยามและอธิบายว่าด้วยยศเจ้า. กรุงเทพฯ : บริษัทเอ็ดมันเพรสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖. หน้า ๓๖-๓๗.

^๒ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๘๓๒.

๒. กฎมณเฑียรบาลตราขึ้นเมื่อใด

เดิมที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เคยทรงสันนิษฐานว่ากฎมณเฑียรบาลน่าจะตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทอง เพราะข้อความในบานแผนกหรือคำนำระบุว่าตราขึ้นเมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด จุลศักราช ๗๒๐ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๐๑ อันเป็นแผ่นดินพระเจ้าอู่ทองหรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑^๓ ซึ่งก็เข้าใจอยู่สำหรับการแรกเริ่มสถาปนาพระมหานครราชธานีที่จำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เสียตั้งแต่วาระแรก^๔

อย่างไรก็ตามจากการตรวจสอบของสมเด็จพระยาตำราภิธานุภาพและนักประวัติศาสตร์ในชั้นหลัง เช่น ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่ากฎมณเฑียรบาลน่าจะตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ แห่งกรุงศรีอยุธยามากกว่าเพราะเมื่อสอบศักราช และเทียบเคียงกับถ้อยคำภาษาในกฎหมายร่วมสมัยเช่นทำเนียบศึกดินาพลเรือนและทหารหัวเมือง ประกอบกับกฎมณเฑียรบาลฉบับนี้ได้กล่าวถึงหัวเมืองหลายแห่ง เช่น เมืองมะลกา เมืองมลายู ซึ่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ยังไม่ตั้ง หรือยังไม่ขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยา กฎมณเฑียรบาลจึงน่าจะตราขึ้นในชั้นหลังสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑^๕

อย่างไรก็ตามเคยมีผู้สันนิษฐานไว้เช่นกันว่าบางทีกฎมณเฑียรบาลอาจมีหลายฉบับ หรือมีฉบับนั้นก็หลักเกณฑ์อยู่ก่อนแล้ว แต่เพิ่งนำมารวบรวมและตราขึ้นใหม่หรือตรวจชำระครั้งใหญ่ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ รวมทั้งอาจมีการแก้ไขเพิ่มเติมต่อมาอีกหลายครั้งก็ได้ เพราะฉบับที่ใช้อ้างอิงในเวลานี้ก็เป็นฉบับที่ได้มาจากการตรวจชำระในสมัยรัชกาลที่ ๑

^๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. *ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม*. หน้า ๗๖.

^๔ สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พ.ศ. ๑๘๙๓-๑๙๑๒) กรุงศรีอยุธยาได้รับเอาคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของอินเดียโบราณมาใช้โดยรับต่อมาจากมอญ ทั้งยังมีกรตรากฎหมายอื่นเพิ่มขึ้นอีกด้วย เช่น พระไอยการอาชญาหลวง

^๕ สมเด็จพระยาตำราภิธานุภาพ ทรงตรวจสอบพบว่าปีชวด จุลศักราช ๗๒๐ ที่อ้างไว้ในบานแผนกมิใช่ปีชวด แต่เป็นปีจอ อาลักษณ์น่าจะคัดลอกผิด ถ้าจะให้ปีชวดต้องเป็น จ.ศ. ๘๓๐ และหากจะให้ตรงกับวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด ตามที่บานแผนกอ้างไว้ ก็จะเป็นสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๑๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๐๑๑ แต่พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรีสันนิษฐานว่าการที่มาตรา ๒ แห่งกฎมณเฑียรบาลระบุถึงเมืองศรีสัชชนาลัยว่าเข้ามาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา แสดงว่ากฎมณเฑียรบาลตราขึ้นภายหลังจากที่เมืองศรีสัชชนาลัยเป็นของกรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงน่าจะเป็นรอบ พ.ศ. ๒๐๒๓ มากกว่า

๓. กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยเรื่องอะไร

กฎมณเฑียรบาลเป็นกฎหมายเกี่ยวกับข้อควรปฏิบัติและข้อควรละเว้นในราชการของพระมหากษัตริย์ที่สมบูรณ์ในตัวเองเพราะพรรณนาตั้งแต่สกุลยศเจ้านาย เครื่องยศ สถานภาพ การแต่งกาย ขนบธรรมเนียมประเพณี การใช้พาหนะ การเข้าเฝ้าฯ การถวายอารักขา การเสด็จพระราชดำเนินไปในที่ต่าง ๆ การวางตัวของข้าราชการสำนักเมื่ออยู่ในวัง พระราชนิยม พระราโชวาท การในหน้าที่ของผู้มีตำแหน่งต่าง ๆ พระราชพิธี พระราชานุกิจ ตลอดจนการใช้ราชาศัพท์รวมทั้งสิ้น ๑๘๔ มาตรา

เรื่องนี้เกิดขึ้นจากการที่กรุงศรีอยุธยาธิบดีเจ้าอภัยมณีพระธรรมศาสตร์ของอินเดียโบราณผ่านทางมอญมาใช้เป็นกฎหมายไทยตั้งแต่ต้นกรุงศรีอยุธยาแล้วเรียกว่า “พระธรรมศาสตร์” หรือ “พระธัมมัสตัม” และยังคงใช้สืบต่อกันมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้มีการตรากฎหมายใหม่ยกเลิกเสียในบางส่วน และค่อย ๆ สูญหายไปเพราะไม่มีการนำมาใช้อีกบางส่วน เนื่องจากไม่สอดคล้องกับธรรมเนียมการปกครองบ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงใหม่ แต่ตลอดเวลาประมาณ ๗๐๐ ปีตั้งแต่สมัยอยุธยาธนบุรี จนถึงเมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ พระธรรมศาสตร์เป็นหลักของบ้านเมืองโดยแท้เพราะเป็น “บทพระไอยการแห่งบูรณกษัตริย์บัญญัติสืบมา” จึงมีแต่แก่นสารหรือหลักกฎหมายล้วน ๆ เรียกว่า มूलคติ (principles) แต่ยังคงประกอบด้วยส่วนที่แตกย่อยออกไปอีกสองส่วน

ส่วนแรกคือบทบัญญัติที่พระมหากษัตริย์ทรงตราขึ้นเพื่อให้ครอบคลุมสาขาคติใหม่ ๆ แปลก ๆ ที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่โดยยึดมूलคติตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นหลักและจะขัดกับหลักกฎหมายหรือมूलคติในพระธรรมศาสตร์ไม่ได้ เรียกว่า “พระราชศาสตร์” บทบัญญัติเหล่านี้มักตราเป็นพระราชกำหนดบทพระไอยการว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ ส่วนที่ ๒ คือกฎเกณฑ์นอกเหนือจากที่เคยกล่าวถึงไว้ในมूलคติตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เพื่อวินิจฉัยตีความเรื่องราวต่าง ๆ ใช้เป็นบรรทัดฐานสืบไปเรียกว่า “พระราชนิติศาสตร์” หรือ “พระราชนิติคดี” กฎมณเฑียรบาลนี้ มีผู้เห็นว่าเป็นพระราชนิติศาสตร์หรือพระราชนิติคดี^๖ แต่นักประวัติศาสตร์กฎหมายบางคนถือว่าพระราชศาสตร์และพระราชนิติศาสตร์เป็นเรื่องเดียวกันที่แยกออกมาจากพระธรรมศาสตร์ เมื่อกรุงศรีอยุธยาถูกทำลายในคราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ กฎหมายเหล่านี้ถูกทำลายเป็นส่วนใหญ่จนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้คณะราชบัณฑิตตรวจชำระใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๔๗ เรียกว่า “กฎหมายตราสามดวง” และใช้เป็นหลักสืบมา

^๖ กฤษฎา บุญสมิต. “พระอัจฉริยภาพด้านนิติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช”. ในกฎมณเฑียรบาลฉบับเฉลิมพระเกียรติ. ผลงานวิจัย. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสามดวง, ๒๕๔๘. หน้า ๑๓.

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีกฎหมายเถียรบาลดังกล่าวแล้ว แต่จะถือว่ากฎหมายเถียรบาลเป็นกฎหมายที่
ด้วยการสืบราชสมบัติโดยตรงก็ยังไม่ถูกนัก เพราะกฎหมายเถียรบาลเป็นเพียงกฎหมายที่พรรณนาเรื่องเกี่ยว
กับการรักษาเรือนพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น หาได้จำแนกแจกแจงลงไปถึงการสืบราชสมบัติไม่ ที่จะใกล้เคียง
ที่สุดคือการกำหนดสกุลยศและฐานะของพระราชโอรส พระโอรสและโอรส อันเกิดจากพระอัครมเหสี แม่
หยั่วเมือง ลูกหลวง หลานหลวงและพระสนมลดหลั่นกันไป เช่น พระราชโอรสประสูติจากพระอัครมเหสีทรง
อยู่ในฐานะสมเด็จพระพุทธเจ้า หากประสูติจากพระหยั่วเมือง เป็นพระมหาอุปราช แสดงว่าพระมหา
อุปราชต่ำกว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า ประสูติจากลูกหลวงกินเมืองเอก ประสูติจากหลานหลวงกินเมืองโท
ประสูติจากพระสนมเป็นพระเยาวราช^๗ ฐานะเหล่านี้แสดงว่าเป็นการจัดลำดับอาวุโสของเจ้านายราชตระกูล
ประหนึ่งเป็นการส่งสัญญาณเป็นนัยว่าต้องการจัดลำดับการสืบราชสมบัติเช่นนี้ด้วย เช่น สมเด็จพระ
พระพุทธเจ้าควรจะมีสิทธิก่อนเจ้านายพระองค์อื่น แต่ในทางปฏิบัติก็ได้มีการแต่งตั้งสมเด็จพระ
พระพุทธเจ้าบ่อยครั้งนัก ทั้งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเอง ก็ได้มีการตราพระไอยการตำแหน่งนา
พลเรือนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๗ และกำหนดฐานะของพระราชอนุชาขึ้นใหม่ให้สูงเสมอกับพระมหาอุปราชซึ่ง
เป็นพระราชโอรสประสูติจากแม่หยั่วเมืองอีกด้วย เช่น พระมหาอุปราชสามารถทรงศักดินาได้ถึง ๕๐,๐๐๐
และหากพระราชอนุชาเฉลิมพระราชมณเฑียรเป็นพระมหาอุปราชก็อาจทรงศักดินาสูงถึง ๑๐๐,๐๐๐ ก็ได้
แสดงว่าพระราชอนุชามีบทบาทสูงขึ้นจนเห็นได้ชัด^๘

ข้อนี้สอดคล้องกับที่ชาวต่างประเทศหลายคนเข้ามาในสมัยอยุธยาได้อธิบายไว้ เช่น วันวลิต หรือ
ฟานฟลีต อธิบายว่า

“(เจ้าขุนพ่อร่ำ) ได้รับแต่งตั้งเป็นพระเจ้าแผ่นดินด้วยความยินยอมของพระราชวงศ์สืบแทนพระ
ราเมศวร...ตั้งแต่นั้นมาก็เกิดกฎหมายในแผ่นดินสยามว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ ถ้าหากพระเจ้าแผ่นดิน
สิ้นพระชนม์ลง พระอนุชา (ไม่ใช่พระราชโอรส) จะได้ขึ้นครองราชย์สืบไป การปฏิบัติเช่นนี้บางครั้งก็เป็น
ไปในทางตรงกันข้าม แต่ก็เนื่องจากกฎหมายนี้ถูกละเมิด”^๙

^๗ กฎมณเฑียรบาล มาตรา ๓ คำว่า “แม่หยั่วเมือง” ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร อธิบายว่าเป็นคำย่อมาจาก “แม่อยู่หัว”
หรือ “แม่อยู่หัวเมือง”

^๘ เกษม ศิริสัมพันธ์. “การสืบราชสมบัติ ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและราชประเพณี”. วารสารนิติศาสตร์ (ธันวาคม ๒๕๓๐).
หน้า ๑๓๑-๑๖๑.

^๙ กรมศิลปากร. *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วันวลิต)*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๖. หน้า ๑๘๓.

โยส เขาเตน ได้สังเกตความเป็นไปในกรุงศรีอยุธยาแล้วบันทึกไว้ว่า

“เมื่อพระเจ้าแผ่นดินสิ้นพระชนม์ลง ผู้ที่เป็นรัชทายาทซึ่งจะขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไปจะไม่ใช้พระราชโอรสของพระองค์แต่เป็นพระอนุชา ในกรณีที่พระองค์ไม่ทรงมีพระอนุชา พระราชโอรสที่แท้จริง จะได้รับการพิจารณาแทน ซึ่งพระราชโอรสองค์ต่อ ๆ มา ก็จะได้สืบราชสมบัติเป็นลำดับต่อ ๆ ไป แล้วจึงจะถึงลำดับของพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้ขึ้นครองราชย์ พระราชธิดาจะถูกกีดกันไม่ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครอง”^{๑๐}

โดยสรุป แม้เรามีกฎหมายเถียรบาลซึ่งโดยธรรมเนียมทั่วไปจะใช้เป็นหลักในการพิจารณาหาผู้สืบราชสมบัติในกรณีที่ราชบัลลังก์ว่างลง แต่กฎหมายการสืบราชสมบัติตามกฎหมายเถียรบาลในสมัยอยุธยาก็ไม่ชัดเจนนักว่าเป็นอย่างไร ทั้งทฤษฎีและวิธีปฏิบัติในเรื่องนี้ก็แตกต่างกันออกไปจนไม่อาจถือเป็นเกณฑ์มาตรฐานได้กระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๒๙ ด้วยเหตุสำคัญ ๕ ประการคือ

๑. กฎหมายเถียรบาลซึ่งตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และนักรัฐศาสตร์บางคนอธิบายว่าเป็นกฎหมายกำหนดแนวทางการสืบราชสมบัตินั้น แท้จริงแล้วก็มิได้ไปไกลถึงขนาดระบุลำดับเจ้านายราชตระกูลผู้มีสิทธิสืบราชสมบัติก่อนหลังไว้ หากแต่ระบุลำดับพระสกุลของเจ้านายผู้ประสูติจากพระภรรยาเจ้าตำแหน่งต่าง ๆ ตามธรรมเนียมและความจำเป็นที่พระมหากษัตริย์มีพระภรรยาเจ้าหลายพระองค์ เช่น พระราชโอรสที่ประสูติจากพระอัครมเหสีให้เป็นสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้า พระราชโอรสที่ประสูติจากพระแม่หย่อมเมือง (พระแม่อยู่หัวเมือง) ให้เป็นพระมหาอุปราช พระราชโอรสที่ประสูติจากพระสนมให้เป็นพระยาวราชเท่านั้น อันทำให้ดูประหนึ่งว่าเจ้านายที่เป็นสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้าอยู่ในลำดับการสืบราชสมบัติก่อนเจ้านายพระองค์อื่น แต่ก็ก็เป็นผลจากการตีความกฎหมายว่าควรเป็นเช่นนี้ในทางปฏิบัติแทบจะกล่าวได้ว่าตลอดสมัยอยุธยา เจ้านายที่ทรงดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชกลับจะเป็นผู้มีอำนาจแท้จริงยิ่งกว่าพระราชโอรสที่ประสูติจากพระอัครมเหสีและเคยมีการแต่งตั้งพระราชโอรสที่ประสูติจากพระอัครมเหสีให้เป็นสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้าครั้งเดียวคือครั้งตั้งสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ พระราชโอรสสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๗๒-๒๐๗๖)

^{๑๐} โยส เขาเตน. “เรื่องราวเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง”. สมศรี เอี่ยมธรรม (แปล). รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๔. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๑). หน้า ๑๑.

๒. ปัญหาในการสืบราชสมบัติของไทยในอดีตเกิดจากการที่พระมหากษัตริย์มักมีทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดา ในขณะที่พระราชโอรสยังทรงพระเยาว์ พระราชธิดาย่อมเจริญพระชนมายุมากกว่าและแสดงความสามารถให้เป็นที่ปรากฏในการศึกสงครามและการปกครองเคียงคู่มากับพระมหากษัตริย์ยิ่งกว่าพระราชโอรส จึงเป็นที่เคารพยำเกรงของเจ้านายและขุนนางมากกว่าพระราชโอรสเสียอีก เรียกว่าทรงอาวุโสกว่าโดยพฤตินัยก็ได้ บางครั้งแม้แต่พระราชโอรสก็ทรงเกรงพระทัยและทรงยอมพระบิดา (อา) เสียเอง กฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติจึงคลาดเคลื่อนไปจากที่ควรจะเป็น จนชาวต่างประเทศที่เข้ามาในสมัยอยุธยาเช่น ฟาน ฟลิต (วันวลิต) โยส เซาเตน หมอแถมเฟอร์ อธิบายกฎสืบราชสมบัติของสยามว่าใช้วิธีจากพี่ไปสู่น้องไม่ใช่จากพ่อไปสู่ลูก ซึ่งเห็นได้ชัดว่าแตกต่างไปจากหลักในกฎหมายที่ยุโรป

๓. แม้ตำแหน่งพระมหากษัตริย์จะมีลำดับสกุลงดเป็นที่ ๒ รองจากสมเด็จพระพุทธเจ้า แต่ในบางรัชสมัยได้ยกย่องพระมหากษัตริย์ไว้ในสถานะสำคัญเป็นกรณีพิเศษด้วยการเพิ่มศักดิ์นาและพระเกียรติยศให้สูงกว่าเจ้านายราชตระกูลพระองค์อื่น โดยเฉพาะเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงมีฝีมือในการรบมีความดีความชอบพิเศษ เช่น ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ทรงเพิ่มศักดิ์นาแก่พระมหากษัตริย์เป็น ๑๐๐,๐๐๐ ไร่ ความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์เห็นได้จากในสมัยสมเด็จพระเพทราชาที่ได้เฉลิมพระยศหลวงสรศักดิ์ผู้เป็นพระราชโอรสขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระมหากษัตริย์ประทับ ณ พระราชวังหน้า นับแต่นั้นมาอาจถือได้ว่าเป็นเกณฑ์ได้ว่าพระมหากษัตริย์ พระราชวังหน้าจะขึ้นสืบราชสมบัติเสมอมาเช่นเมื่อสมเด็จพระเพทราชาจะสวรรคตได้ทรงมอบราชสมบัติแก่เจ้าพระพิไชยสุรินทร พระราชภาคิไนย แต่เจ้าพระพิไชยสุรินทรไม่กล้ารับกลับถวายราชสมบัติแด่กรมพระราชวังบวรฯ ให้ขึ้นเป็นสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระพุทธเจ้าเสือ) ครั้นเมื่อสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ สวรรคต เจ้าฟ้าเพชร พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรฯ วังหน้าก็ได้รับราชสมบัติเป็นสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) แต่เมื่อสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ จะสวรรคตได้ตรัสมอบราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัย พระราชโอรส ในขณะที่เจ้าฟ้าพร พระราชธิดาซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรฯ อยู่ก่อนไม่ทรงยินยอมจึงต่อสู้แย่งชิงราชสมบัติเกิดเป็นสงครามกลางเมืองขึ้น กรมพระราชวังบวรฯ มีชัยชนะได้เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งในชั้นแรกทรงตั้งเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นกรมพระราชวังบวรฯ ต่อมาทรงกรี้อและลงโทษกรมพระราชวังบวรฯ จนสิ้นพระชนม์ แล้วทรงข้ามพระราชโอรสพระองค์กลาง ไปตั้งเจ้าฟ้าอภัยพร พระราชโอรสพระองค์เล็กเป็นกรมพระราชวังบวรฯ แทน ซึ่งได้เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอภัยพรในเวลาต่อมา

ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลประทับ ณ พระราชวังหน้าซึ่งสมัยอยุธยาคือพระราชวัง

จันทระเกษม และถือว่าเป็นผู้ดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ เพียงแต่เพิ่มความสำคัญให้มากขึ้นจนมีข้ามน้ำคน
หลวงรวมกันเป็น “กรม” อยู่ในสังกัดอย่างเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่และมีวังเป็นที่ประทับคล้ายกับพระมหากษัตริย์
ธรรมเนียมนี้มีผู้สันนิษฐานว่าน่าจะได้อาจมาจากพม่า เพราะพม่ามีตำแหน่งอินแซะมิน แปลว่า “เจ้าหอหน้า”
ใช้เรียกพระมหากษัตริย์และนับแต่นั้นมาอาจกล่าวได้ว่าการสืบราชสมบัติของไทยอยู่ในร่องรอยชัดเจน
ขึ้นว่าตำแหน่งสมเด็จพระพุทธเจ้ากับพระมหากษัตริย์ถูกยุบรวมกันโดยปริยายและเรียกใหม่ว่า
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้า ผู้ใดก็ตามที่ดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้า
จะได้ขึ้นรับราชสมบัติ ทั้งจะตั้งจากราชตระกูลชั้นพระราชโอรส พระราชอนุชา หรือพระญาติชั้นใดก็ได้
ตั้งที่สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาทรงตั้งจากราชภาคินัย (หลานอา) สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ ทรงตั้ง
จากพระราชอนุชา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงตั้งจากราชโอรส พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงตั้งจากพระปิตุลา (อา) และในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการตั้งจากพระญาติชั้นลูกผู้น้อง คือ
พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งที่ไม่ปรากฏตำแหน่งกรมพระราชวังบวร
สถานมงคลในกฎหมายแต่โบราณ ที่จริงเรื่องนี้อาจยุ่งยากยิ่งขึ้นถ้าในระหว่างที่มีการตั้งกรมพระราชวังบวร
สถานมงคล พระมหากษัตริย์ วังหน้านั้น ได้แต่งตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่ประสูติจากพระอัครมเหสี
เป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าอีกพระองค์ด้วย เพราะถ้าว่าตามกฎหมายแต่โบราณแล้วย่อมมีพระสกุลยศ
เหนือพระมหากษัตริย์ แต่ก็มิได้มีการแต่งตั้งเช่นนั้น ปัญหาจึงไม่เกิดขึ้น ในพระราชพงศาวดารบางเล่ม
เมื่อกล่าวถึงกรมพระราชวังบวรฯ เคยเรียกว่าเป็นพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งด้วยซ้ำ เช่น พระราช-
พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เรียกว่า “พระบาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์”

๔. การสืบราชสมบัติในอดีตไม่ได้เป็นระบบชัดเจนเพราะมีการแย่งชิงราชสมบัติอยู่เนื่อง ๆ บาง
ครั้งก็เกิดจากพระญาติในราชตระกูลชั้นห่างไกลออกไปที่ไม่มีสิทธิ เช่น ครั้งขุนหลวงพะงั่วยึดอำนาจจาก
พระรามศวร ต่อมาพระรามศวรยึดอำนาจจากพระเจ้าทองล้าน สมเด็จพระชัยราชาธิราชยึดอำนาจจาก
สมเด็จพระรัษฎาธิราชกุมาร สมเด็จพระศรีสุธรรมราชายึดอำนาจจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย สมเด็จพระนารายณ์
ยึดอำนาจจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา บางครั้งการยึดอำนาจก็เกิดจากเจ้านาย ขุนนาง หรือเจ้าต่างเมือง
เช่น ครั้งท้าวศรีสุดาจันทร่วมกับข้าราชการบริพารยกราชสมบัติให้ขุนวรวงศาธิราช ขุนพิเรนทรเทพร่วมกับ
ขุนนางอื่น ๆ จึงเข้ายึดอำนาจจากขุนวรวงศาธิราชถวายพระเกียรติยศ ซึ่งได้เป็นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
พระพิมลธรรมยึดอำนาจจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์และปราบดาภิเษกเป็นพระเจ้าทรงธรรม เจ้าพระยา
กลาโหมยึดอำนาจจากสมเด็จพระเชษฐาธิราชและตั้งสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์เป็นพระมหากษัตริย์ ภายหลัง
จึงปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์เสียเอง สมเด็จพระเพทราชายึดอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์
พระยาสรรรค์ยึดอำนาจจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและต่อมาขุนนางจึงอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าพระยา
มหากษัตริย์ศึกขึ้นปราบดาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

๕. บางครั้งกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติเปลี่ยนแปลงไปเพราะพระมหากษัตริย์ทรงถือว่าเป็นผู้มีอำนาจเหนือกฎเกณฑ์ทั้งปวงจึงทรงตั้งเกณฑ์ใหม่เฉพาะคราวหรือบางครั้ง เจ้านาย เสนาบดี ขุนนาง สมณชีพราหมณ์ถือว่าผู้ที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ได้ต้องเป็นที่เคารพนับถือของมหาชนสมมตยกองพร้อมใจกันถวายราชสมบัติ จึงอาจกำหนดผู้สืบราชสมบัติเสียเองจนผิดแผกไปจากกฎเกณฑ์ เช่น ครั้งสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมอบราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย แทนที่จะทรงมอบแก่สมเด็จพระนารายณ์ ครั้งที่เจ้านาย เสนาบดี และขุนนางถวายราชสมบัติแด่กรมพระราชวังบวรฯ (หลวงสรศักดิ์) ทั้งที่สมเด็จพระเพทราชาตรัสมอบราชสมบัติแก่พระราชภาคิไนย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงตั้งเจ้าฟ้าอนุกรมพระราชโอรสพระองค์เล็กเป็นกรมพระราชวังบวรฯ โดยข้ามเจ้าฟ้าเอกทัศ พระราชโอรสชั้นผู้ใหญ่กว่า และครั้งที่เจ้านาย เสนาบดี ถวายราชสมบัติแด่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นรัชกาลที่ ๓ แทนที่จะถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ พระราชโอรสที่ประสูติจากพระมเหสีชั้นเจ้าฟ้า

ด้วยเหตุปัจจัยเหล่านี้เอง การสืบราชสมบัติของไทยในอดีตจึงอยู่ในสภาพเหมือนว่ามีกฎ แต่ในทางปฏิบัติก็ได้ดำเนินตามในฐานะเป็นเกณฑ์ หากแต่เปลี่ยนไปใช้เกณฑ์อื่น เช่น เกณฑ์พระราชอัธยาศัย เกณฑ์กรมพระราชวังบวรฯ เกณฑ์การแย่งชิงราชสมบัติ และเกณฑ์เจ้านายและขุนนางสมมตยกอง อันเป็นเหตุให้เกิดผลตามมา ๔ ประการ ดังนี้

๑. การยึดอำนาจส่วนใหญ่จะจบลงด้วยการสำเร็จโทษพระมหากษัตริย์และเจ้านายแผ่นดินก่อนซึ่งมักกระทำที่วัดแห่งหนึ่งชื่อ “วัดโคกพระยา”

๒. หลักทศพิธราชธรรมมีความสำคัญยิ่งยวดในฐานะที่เป็นหลักธรรมกำกับการใช้พระราชอำนาจอันพระมหากษัตริย์จะล่วงละเมิดเสียมิได้ เพราะจะเป็นข้ออ้างหลักในเวลายึดอำนาจดังที่พระราชพงศาวดารมักกล่าวว่า “ด้วยเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินก่อนไม่ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมจรรยาสัมมาปฏิบัติ” เมื่อเทียบกับเหตุผลในการทำรัฐประหารหรือยึดอำนาจจากรัฐบาลในสมัยปัจจุบันก็มีสูตรสำเร็จทำนองเดียวกันว่า “ด้วยปรากฏหลักฐานเป็นที่แน่ชัดว่ารัฐบาลมีการทุจริตคดโกง...”

๓. การยึดอำนาจโดยบุคคลภายนอกราชตระกูลเดิมเป็นเหตุให้มีการจัดลำดับพระสกุลยศในราชตระกูลใหม่ เรียกว่าการประดิษฐานพระราชวงศ์ เช่น ราชวงศ์สุโขทัย ราชวงศ์บ้านพลูหลวง

๔. การขึ้นครองราชสมบัติในแต่ละรัชสมัยจะมีการใช้คำศัพท์เรียกพิธีการที่ต่างกันออกไปตามลักษณะและวิธีการเข้าสู่อำนาจ เช่น ปราบดาภิเศกใช้เรียกการยึดอำนาจจากแผ่นดินก่อนแล้วตั้งตนขึ้นเป็นใหญ่โดยไม่ได้อยู่ในลำดับการสืบราชสมบัติมาแต่เดิม บรมราชาภิเศกใช้เรียกการสืบราชสมบัติของผู้มีสิทธิหรือเป็นการพร้อมใจกันอัญเชิญขึ้นรับราชสมบัติโดยมิได้มีการยึดอำนาจ และแม้แต่บรมราชาภิเศกก็ยังแบ่งออกเป็น “อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ” คือการที่ราษฎรยินยอมพร้อมใจกันถวายราชสมบัติ

“บรมชนกาศิครสมมติ” คือการที่พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนทรงแต่งตั้งพระราชโอรสให้ขึ้นครองราชย์
“บรมเชษฐาศิครสมมติ” คือการที่พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนทรงแต่งตั้งพระราชอนุชาให้ขึ้นครองราชย์

ในตอนต้นได้กล่าวว่ากฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติของไทยในอดีตไม่เป็นระบบจนกระทั่งถึง
พ.ศ. ๒๔๒๙ ปัญหาคือมีเหตุอันใดเกิดขึ้นในศักราชดังกล่าว

ยุคที่ ๒ การสืบราชสมบัติที่มีเกณฑ์แต่ยังไม่ตราเป็นกฎ

นับแต่ปลายสมัยอยุธยาเป็นต้นมา ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้าได้เกิดขึ้น
เพื่อพระราชทานเป็นพระเกียรติยศยิ่งขึ้นแก่ผู้ดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช โดยถือเป็นเจ้าต่างกรม
ผู้ใหญ่มีที่ประทับเป็นเอกเทศ มีอำนาจบังคับบัญชาว่าใช้ข้าน้ำคนหลวงของตนเอง ในบางสมัยมีตำแหน่ง
กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขหรือวังหลังเพิ่มขึ้นเสมือนจะให้เป็นพระมหาอุปราชพระองค์ที่ ๒ อีกด้วย
เช่น ในสมัยรัชกาลที่ ๑

เจ้านายที่จะได้รับแต่งตั้งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล คือ พระราชอนุชาหรือพระราชโอรส
ในสมัยสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาเคยตั้งจากพระราชภาคิไนย (หลานอา) คือสมเด็จพระนารายณ์ ใน
สมัยธนบุรี ได้ทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอินทพิทักษ์ประสูติจากพระอัครมเหสี
กรมหลวงบาทบริจาเป็นพระมหาอุปราชแต่ไม่ปรากฏว่าได้ทรงตั้งให้เป็นเจ้าต่างกรมดำรงพระยศ
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ทรงตั้งพระราชอนุชาบุญมาเป็น
กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระมหาอุปราช ครั้นที่วงคตแล้วจึงทรงตั้งพระราชโอรสสมเด็จพระ
เจ้าฟ้าฉิม กรมหลวงอิศรสุนทร ประสูติแต่พระมเหสีนาคเป็นกรมพระราชวังบวรมหาอิศรสุนทร พระมหา
อุปราช ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ทรงตั้งพระราชอนุชา สมเด็จพระเจ้าฟ้างุ้ม กรมหลวงเสนานุรักษ์เป็นกรมพระราชวัง
บวรมหาเสนานุรักษ์ พระมหาอุปราช ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงตั้งพระปิตุลา (อา) กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ
พระราชโอรสรัชกาลที่ ๑ เป็นกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพ พระมหาอุปราช ในสมัยรัชกาลที่ ๔
ทรงตั้งพระราชอนุชา สมเด็จพระเจ้าฟ้างุ้ม กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ให้ดำรงพระยศยิ่งกว่าพระมหาอุปราช
คือเสมอด้วยพระมหากษัตริย์ มีพิธีบวรราชาภิเษกขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยรัตนโกสินทร์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้าทุกพระองค์ที่วังคตก่อนพระ
มหากษัตริย์ทั้งสิ้น โดยไม่ได้สืบราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ ยกเว้นกรมพระราชวังบวรมหาอิศรสุนทร
ซึ่งได้ครองราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๒ แต่เพราะทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของรัชกาลที่ ๑ และ
ทรงเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลอยู่ก่อนแล้ว ภายหลังจากที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
สวรรคต อีกทั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ก็มีได้มีพระราชอนุชาอื่นใดอีก จึง
ไม่มีปัญหาในการแย่งชิงราชสมบัติ แม้กระนั้นก็ยังปัญหาเล็กน้อยบ้าง เมื่อพระราชโอรสในกรมพระราชวัง

บรมมหาสุรสิงหนาททรงเตรียมก่อการไม่สงบคราวหนึ่ง และสมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์ กรมขุนกระษัตราธิราช
พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเตรียมก่อความไม่เรียบร้อยอีกคราวหนึ่ง

การสืบราชสมบัติในสมัยแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงใช้ธรรมเนียมเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา
ตอนปลายคือการมอบราชสมบัติแก่กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นการอนุโลม
ตามกฎมณเฑียรบาล ในสถานการณ์ที่ไม่มีสมเด็จพระพุทธเจ้า แต่ถ้ากรมพระราชวังบวรฯ สวรรคต
ไปก่อนแล้ว และพระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงตั้งกรมพระราชวังบวรฯ พระองค์ใหม่ บรรดาผู้มีส่วนได้เสีย
สำคัญในแผ่นดินคือ “พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี สมณชีพราหมณ์” จะถือเป็นอำนาจและหน้าที่ประชุม
ปรึกษากันอัญเชิญเจ้านายพระองค์หนึ่งขึ้นสืบราชสมบัติตั้งที่เมื่อรัชกาลที่ ๒ สวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๖๗
ก็ได้พร้อมใจกันอัญเชิญพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระชนมายุ ๓๗ ชันษา ประสูติจาก
เจ้าจอมมารดาเยี่ยม พระสนม ขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ ๓ ทั้งนี้ถ้าว่าโดยลำดับอาวุโสตามกฎหมายมณเฑียรบาล
แล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎฯ พระชนมายุ ๒๐ พรรษาพระราชโอรสองค์หนึ่งของรัชกาลที่ ๒ ประสูติ
จากเจ้าฟ้าบุญรอดน่าจะทรงอยู่ในลำดับก่อน เพราะประสูติเป็นเจ้าฟ้า พระราชชนนีเป็นพระมเหสีดำรง
พระยศเจ้าฟ้าหลานเธอในรัชกาลที่ ๑ (หลานน้ำ) แต่เพราะเจ้านายและขุนนางเห็นว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์
มีพระชนมายุสูงกว่า ทรงพระปรีชาสามารถเป็นที่ประจักษ์ และทรงชำนาญในการรบ การค้าขาย การ
ต่างประเทศและการบริหารปกครองบ้านเมืองเหมาะแก่กาลสมัยเป็นพระกำลังสำคัญมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๒
ทรงกำกับกรมพระคลังสินค้า กรมพระตำรวจ ศาล จึงพร้อมใจกันถวายราชสมบัติ ครั้นเมื่อรัชกาลที่ ๓
สวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๙๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงตั้งเจ้าจอมพระสนมคนใด
เป็นพระมเหสีหรือยกขึ้นเป็นเจ้า จึงไม่มีพระราชโอรสเป็นเจ้าฟ้าชายและได้ออกพระโอรสให้เจ้านาย
และขุนนางพิจารณาเองตามความเหมาะสม บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีจึงอัญเชิญสมเด็จพระ
เจ้าฟ้ามงกุฎฯ ซึ่งทรงผนวชประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร ให้ทรงลาผนวชออกมารับราชสมบัติเป็นรัชกาล
ที่ ๔ และได้ทรงตั้งพระราชอนุชาเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกพระองค์แทนตำแหน่ง
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ประทับ ณ พระบวรราชวังหรือวังหน้าเดิม ชาวต่างประเทศเรียกว่า “The
Second King”

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต ก็มีได้ทรงตั้งเจ้านาย
พระองค์ใดเป็นวังหน้าหรือพระมหากษัตริย์อีก จนเมื่อประชวรจะสวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๑๑ จึงตรัสมอบให้
พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีพิจารณาตามที่เห็นสมควร จะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ หรือ
พระเจ้าหลานเธอก็มีได้ทรงรังเกียจ ขอให้ “ทรงพระสติปัญญาวิญญูรอบรู้สรรพสิ่งทั้งปวง ควรจะปกป้อง
สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ได้” บรรดาเจ้านายและขุนนางทั้งหลายประชุมปรึกษาแล้วพร้อมใจกัน

อัญเชิญพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ฯ กรมขุนพินิตประชานารถพระชนมายุ ๑๕ พรรษา ขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ ๕ แต่ที่เป็นการเกินเลยไปจากธรรมเนียมคือในการประชุมคราวเดียวกัน ที่ประชุมได้ตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ กรมหมื่นบวรวิไชยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้า ทรงพระนามว่า กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญด้วย ทั้งที่ผู้อยู่ในที่ประชุมบางคนคัดค้านแล้วว่าการตั้งพระมหาอุปราชเป็นพระราชอำนาจ แต่ในที่สุดก็มีการแต่งตั้งไปตามมติที่ประชุมนั้น ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ตั้งพระบวรราโชรสหรือพระราชโอรสของวังหน้าพระองค์ก่อนเป็นวังหน้าพระองค์ใหม่ มิได้ตั้งจากพระราชอนุชา พระราชโอรสหรือพระญาติชั้นอื่น แต่ถ้าจะว่าไปแล้ว กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญก็ทรงเป็นพระญาติชั้นลูกพี่ลูกน้อง (ลูกของอา) นั่นเอง

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์หรือวังหลวงกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ไม่สู้ดีนัก สาเหตุหนึ่งเนื่องมาจากวังหน้ามีพระชนมายุมากกว่าวังหลวงถึง ๑๕ พรรษา ความคิดเห็นหลายเรื่องจึงต่างกัน และมีพระประสพการณ์สูงมาก่อนไม่ว่าในการต่อเรือ การต่างประเทศ การทหารหรือการปกครอง อีกสาเหตุหนึ่งคือเจ้านายวังหน้าต่างถือว่ากรมพระราชวังบวรวิไชยชาญหรือที่เรียกว่า “พระบัณฑูร” ได้ตำแหน่งเพราะเจ้านายและเสนาบดีโดยเฉพาะสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นคนแต่งตั้งหรือสนับสนุน หาได้เป็นเพราะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งไม่ ทางฝ่ายต่างประเทศโดยเฉพาะอังกฤษซึ่งนายโรเบิร์ต น็อกส์ เป็นกงสุลใหญ่ เคยถวายตัวทำราชการกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจนได้เป็นครุฑทหารแบบฝรั่งในวังหน้าก็คอยเปิดทูลยุยงวังหน้าอยู่เนือง ๆ จนเกิดเหตุวิวาทระหว่างสายวังหน้ากับวังหลวงตั้งแต่ทหารชั้นผู้น้อยจนถึงเจ้านายผู้ใหญ่ บางครั้งเกิดข่าวลือว่ามีผู้คิดจะปลงพระชนม์วังหน้าจนวังหน้าต้องระดมกำลังเตรียมพร้อม ในคืนวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ หม้อไฟแก๊สระเบิดในวังหลวง โคมไฟแก๊สดับหมดทุกแห่ง ไฟลุกไหม้หลายจุด กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงบัญชาให้ทหารวังหน้าไปช่วยดับไฟ แต่ทางฝ่ายวังหลวงนี้กว่าวังหน้าบุกเข้ายึดวังหลวงจึงต่อสู้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกประชุมเสนาบดีเป็นการด่วน ที่ประชุมมอบให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไปไกล่เกลี่ย ข้างฝ่ายพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงทราบเรื่องก็เกิดความกลัวจึงทรงนำขุนนางวังหน้าหลบหนีจากวังหน้าไปอยู่กับผู้รักษาการแทนกงสุลอังกฤษที่สถานกงสุลในตอนศึก และทรงเรียกให้ต่างชาติโดยเฉพาะอังกฤษเข้ามาไกล่เกลี่ย จนอังกฤษต้องให้เซอร์แอนดรูว์ คลาก ผู้สำเร็จราชการอังกฤษในสิงคโปร์เข้ามาไกล่เกลี่ย เหตุการณ์นี้นำความโหม่นสมาสู่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก เพราะทรงเห็นว่าเป็นเรื่องภายในของไทย และเป็นเรื่องพิพาทภายในตระกูลไม่ควรชักน้ำเข้าลิ้น ชักศึกเข้าบ้าน เหตุการณ์นี้เรียกกันว่า “วิกฤตการณ์วังหน้า” ซึ่งยุติลงโดยเหตุที่ว่าก่อนหน้านั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เข้าพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ และทรงไว้ซึ่ง

พระราชอำนาจเด็ดขาดแล้ว ทั้งเป็นโชคคิตที่นายโรเบิร์ต น็อกซ์กลับไปอังกฤษยังไม่เดินทางเข้ามา จึงมิได้เข้ายุ่งแรงแจนเหตุการณ์บ้านปลายต่อไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงกำหนดขอบเขตพระสถานะและอำนาจของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสียใหม่ให้ชัดเจนว่า วังหน้ามีฐานะเพียงพระมหาอุปราชเท่านั้น มิใช่พระเจ้าแผ่นดินที่ ๒ ดังพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงถูกห้ามมิให้มีกองทหารเกินกว่า ๒๐๐ คน ทั้งวังหน้าเองก็ทรงยอมรับพระสถานะนี้ เหตุการณ์จึงยุติลง

ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่อีกผู้หนึ่งถึงแก่พิราลัย จึงเป็นช่วงที่พระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งได้พระราชอำนาจเด็ดขาดเมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทิวงคตใน พ.ศ. ๒๔๒๘ ซึ่งได้มีประกาศพระบรมราชโองการให้ยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้า และพระมหาอุปราชโดยเด็ดขาด

เมื่อยกเลิกตำแหน่งวังหน้าแล้ว แต่ความจำเป็นจะต้องกำหนดตำแหน่งอื่นหรือทำให้จำได้หมายรู้ว่าผู้ใดจะเป็นผู้สืบราชสมบัติต่อไปยังมีอยู่และยังจำเป็นเพราะวิกฤติการณ์วังหน้าครั้งนั้นเป็นบทเรียนว่าหากไม่กำหนดตำแหน่งและลำดับผู้สืบราชสมบัติให้ชัดเจนจะเป็นปัญหาต่อไปได้ โดยเฉพาะในยามที่ต่างชาติเข้ามามีอิทธิพลและอาจเข้าก็เจ้าการแทรกแซงได้ อันที่จริงถ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งตั้งพระอัครมเหสี และโปรดให้มีการสถาปนาพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่ประสูติจากพระอัครมเหสีเป็นสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้าตามกฎมณเฑียรบาลก็คงจะแก้ปัญหาไปได้ แต่น่าจะเป็นเพราะเหตุว่าตำแหน่งสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้าได้ตั้งตั้งไปหลายร้อยปีแล้ว ทั้งตำแหน่งพระมหาอุปราชซึ่งเคยต่ำกว่าสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้าก็กลายเป็นตำแหน่งสำคัญแทนที่มาแต่โบราณ และเคยมีอำนาจมากในฐานะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลมาประมาณ ๒๐๐ ปี แม้จะฟื้นตำแหน่งสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้าขึ้นใหม่ก็คงไม่เป็นที่เข้าใจว่ายิ่งใหญ่สำคัญหรือมีความหมายอย่างไร จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตำแหน่งใหม่ขึ้นแทนตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้า ใน พ.ศ. ๒๔๒๙ เรียกว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เจตนาจะให้เท่าเทียมกับตำแหน่งสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้าและกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่เดิมและให้ตรงกับคำว่า “Crown Prince” ของยุโรป โดยเรียกสั้น ๆ ว่า สมเด็จพระยุพราชหรือพระรัชทายาท

นี่คือคำตอบว่าเหตุใดความแน่นอนชัดเจนจึงเกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๒๙ ซึ่งถือว่าเป็นเกณฑ์สำคัญ แต่จะว่าเป็นกฎก็ยังไม่ได้เพราะไม่ได้กำหนดไว้ในกฎหมายใด นอกจากอนุโลมตามกฎมณเฑียรบาลว่าเป็นผู้อยู่ในลำดับพระสกุลยศเช่นเดียวกับสมเด็จพระหน่อพระพุทธเจ้า โดยจะไม่มีตำแหน่งพระมหาอุปราชอีกต่อไป และเป็นอันตัดความคาดหมายที่ว่าอาจตั้งพระราชอนุชาให้รับราชสมบัติได้เพราะถ้าว่าตามเกณฑ์ในเวลานั้นแล้วตำแหน่งนี้ต้องตั้งจากพระราชโอรสหรือ “พระบรมโอรสาธิราช” เท่านั้น

ปัญหายังมีต่อไป เจ้านายพระองค์ใดจะได้เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร พระองค์แรก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระภรรยาเจ้าหลายพระองค์ซึ่งเป็นเรื่องปกติในสมัยนั้น แต่ละพระองค์จะมีลำดับพระยศต่างกันตามพระยศเดิม พระสถานะ และพระเกียรติคุณ ทั้งนี้ได้ทรงกำหนดตำแหน่งพระภรรยาเจ้าขึ้นใหม่แต่เพื่อให้อิงกับตำแหน่งเดิมที่เคยมีตามกฎมณเฑียรบาลจึงให้เทียบเคียงกันดังนี้

ตำแหน่งพระมเหสีแต่เดิมตามกฎมณเฑียรบาลมี ๔ ตำแหน่งคือ พระอัครมเหสี พระอัครเทวี พระราชเทวี และพระอัครชายา แต่ครั้งนี้ได้ทรงกำหนดให้มี ๕ ตำแหน่ง แต่ละตำแหน่งยังแบ่งย่อยเป็นลำดับชั้นต่าง ๆ อีกด้วย ได้แก่

๑. พระบรมราชินีและพระบรมราชเทวี เทียบได้กับพระอัครมเหสีตามกฎมณเฑียรบาล
๒. พระอัครราชเทวี เทียบได้กับพระอัครเทวีตามกฎมณเฑียรบาล
๓. พระนางเธอ พระวรวงศ์เธอ พระราชเทวี เทียบได้กับพระราชเทวีตามกฎมณเฑียรบาล
๔. พระอัครชายาเธอ เทียบได้กับพระอัครชายาตามกฎมณเฑียรบาล
๕. พระราชชายา เป็นตำแหน่งที่ตั้งขึ้นใหม่ ไม่อาจเทียบกับตำแหน่งใดในกฎมณเฑียรบาล^{๑๑}

เมื่อเป็นดังนี้ บรรดาพระราชโอรสที่ประสูติจากสมเด็จพระบรมราชินีหรือสมเด็จพระบรมราชเทวี จึงเป็นพระราชโอรสที่ประสูติจากพระอัครมเหสี มีพระสกุลยศสูงกว่าพระราชโอรสที่ประสูติจากพระภรรยาเจ้าในลำดับอื่น ๆ ถ้าว่าตามกฎมณเฑียรบาลก็เท่ากับอยู่ในข่ายที่จะเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้า นั่นเอง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระภรรยาเจ้าที่เป็นพระอัครมเหสี ๓ พระองค์คือ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา และสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ทั้ง ๓ พระองค์เป็นพระราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และประสูติร่วมพระครรภ์จากเจ้าจอมมารดาเปี่ยม (ภายหลังได้เป็นสมเด็จพระปิยมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา) สมเด็จพระนางเจ้า ๒ พระองค์แรกเป็นพระอัครมเหสีในชั้นพระบรมราชเทวี พระองค์ที่ ๓ เป็นพระอัครมเหสีที่ต่อมาได้เลื่อนขึ้นในชั้นพระบรมราชินีนาถ มีพระอิสริยยศเหนือกว่าพระมเหสีเทวีทุกพระองค์เพราะเคยรับพระราชภาระเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในระหว่างที่รัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสยุโรป แต่ในภาษาอังกฤษโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า Queen ทั้ง ๓ พระองค์

^{๑๑} ดู ม.ร.ว.แสงสุรีย์ ถตาวัลย์, คำบรรยายที่วิทยาลัยครูสวนสุนันทา ๑๙ ธันวาคม ๒๕๑๕ เรื่องสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร และฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ของไทย

สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวีมีพระราชโอรสที่ประสูติก่อนพระราชโอรสที่เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทุกพระองค์และจากพระอัครมเหสีทุกพระองค์ที่ได้ดำรงพระชนม์สืบมาคือสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายวชิรมหิตฯ ดังนั้น เมื่อมีพระชนมายุ ๙ พรรษา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรมหิตฯ สยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรก ภายหลังการยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่เมื่อเสด็จทิวงคตใน พ.ศ. ๒๔๓๗ มีพระราชดำริว่าพระราชโอรสชั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายที่ประสูติจากพระอัครมเหสีที่มีพระชนมายุสูงในลำดับถัดมาและยังดำรงพระชนม์อยู่ในเวลานั้นคือสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายวชิราวุธฯ แม้ประสูติจากสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี แต่ก็ยังเป็นพระอัครมเหสีเช่นกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธฯ สยามมกุฎราชกุมาร พระองค์ที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ โดยมีได้เรียงลำดับสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายพระราชอนุชาพร้อมพระครุฑกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรมหิตฯ หากแต่ให้เรียงลำดับตามพระชนมายุของสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจากทุกพระครุฑของพระอัครมเหสี ๒ พระองค์ (สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์บรมราชเทวีสวรรคตไปก่อนแล้ว) ซึ่งถ้าจะว่าไปแล้ว พระอัครมเหสีทั้ง ๒ พระองค์ก็ทรงเป็นพี่น้องร่วมพระครุฑกันนั่นเอง

ต่อมาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารพระองค์ที่ ๒ ได้ครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ หลังจากนั้น ลำดับการสืบราชสมบัติจึงเปลี่ยนแปลงไปตามที่พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่จะทรงกำหนด

ยุคที่ ๓ การสืบราชสมบัติที่ตราเป็นกฎและใช้เป็นเกณฑ์สืบมา

๓.๑ ยุคกฎหมายเตียรบาลฉบับใหม่ : เกณฑ์สนิทมากและน้อย

ปัญหาเกี่ยวกับการสืบราชสมบัติที่เคยเกิดขึ้นในอดีตโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ ย่อมเป็นที่ทราบทั่วไป และพระมหากษัตริย์รัชกาลต่อมามีพระราชดำริหาทางป้องกันมิให้เกิดขึ้นอีก อันเป็นที่มาของความคิดที่จะตั้งกฎเกณฑ์ในการสืบราชสมบัติให้ชัดเจนแน่นอนกว่าที่ผ่านมามาจะใช้วิธีจากพี่ไปสู่น้องหรือจากพ่อไปสู่อุบล หรือจะให้เจ้านายขุนนางอัญเชิญเจ้านายพระองค์ใดก็ได้ขึ้นครองราชย์ โดยการตราขึ้นเป็นกฎหมายของบ้านเมือง เพราะจะอาศัยกฎหมายเตียรบาลครั้งกรุงศรีอยุธยาหรือปล่อยให้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติไม่ได้อีกแล้ว และจะกลับไปใช้เกณฑ์สมเด็จพระพุทธเจ้าหรือเกณฑ์กรมพระราชวังบวรฯ ก็เป็นอันเลิกไปแล้ว ครั้นจะใช้เกณฑ์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ต่อไปก็อาจไม่มีพระราชโอรสดำรงตำแหน่งนี้ก็เป็นได้ เช่นไม่ทันได้ตั้งหรือไม่มีพระองค์ให้ตั้ง ลงท้ายจะเกิดปัญหาเดิมคือเป็นช่องว่าง และความไม่ชัดเจนในกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติ ข้อนี้เป็นที่มาแห่งพระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ ว่า

“พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระอนุสรณ์คำนึงถึงข้อความเหล่านี้ จึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีนิติธรรมกำหนดการสืบราชสันตติวงศ์ขึ้นไว้ เพื่อจะได้ตัดความยุ่งยากแก่งแย่งกันภายในพระราชวงศ์ ในเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแต่งตั้งพระรัชทายาทขึ้นไว้โดยแน่นอน”

มีข้อน่าคิดว่าในเมื่อ “ความยุ่งยากแก่งแย่งกัน” จะเกิดขึ้น “ในเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแต่งตั้งพระรัชทายาทขึ้นไว้โดยแน่นอน” ถ้าอย่างนั้นเหตุใดจึงมิได้ทรงแต่งตั้งพระรัชทายาทขึ้นไว้ให้เป็นการแน่นอนเสียเลยอันจะเป็นการตัดความยุ่งยากแก่งแย่งกันไปได้ ข้อนี้ น่าจะเป็นเพราะสถานการณ์เข้าทำนอง “รักลูกเสียตายน้อง” หรือ “รักน้องเสียตายลูก” นั่นเอง บ่อยครั้งที่พระราชอนุชาจะอยู่ในฐานะมีอำนาจ ผู้คนยำเกรงมาก บางครั้งเคยร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่กันมา ครั้นจะข้ามไปยกย่องพระราชโอรสก็จะเกิดความยุ่งยากผัดใจกันเสียแต่แรกดังเช่นในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระที่ทรงแต่งตั้งพระราชอนุชาเป็นพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อพระราชโอรสทรงเจริญพระชนมายุสูงขึ้นจึงเปลี่ยนพระทัย ครั้นจะยกพระราชโอรสเป็นใหญ่ก็ติดขัดที่พระราชอนุชา บางครั้งพระราชโอรสมีหลายพระองค์ ความรู้ความสามารถและคุณธรรมและ “พระเขวามันปริชาญาณ” ยังไม่เป็นที่ประจักษ์จึงไม่ทรงแนพระทัยว่าควรแต่งตั้งพระราชโอรสพระองค์ใด บางครั้งการแต่งตั้งพระราชโอรสยังกระทบกับพระสถานะของพระภรรยาเจ้าอีกด้วย เพราะเท่ากับเป็นการยอมรับว่าพระภรรยาเจ้าพระองค์ใดเป็นพระอัครมเหสีผู้ทรงพระราชอิสริยยศสูงสุดซึ่งอาจเป็นเรื่องยุ่งยากในครอบครัวราชตระกูลอีกสถานหนึ่งดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ไม่ได้ทรงสถาปนาพระมเหสีนาค (ภายหลังเป็นสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี) และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่ได้ทรงสถาปนาเจ้าฟ้าบุญรอด (ภายหลังเป็นสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี) เป็นพระอัครมเหสี การสถาปนาเจ้านายสตรีขึ้นเป็น “สมเด็จพระ” มีพระอิสริยยศยิ่งใหญ่มากระทำภายหลังในสมัยรัชกาลต่อ ๆ มาทั้งสิ้น อีกประการหนึ่ง พระมหากษัตริย์และพระราชอนุชา ร่วมพระกรรมเป็นพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์รัชกาลก่อน ดังนั้นเพื่อเป็นการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน การจะประกาศยกพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์พระองค์ปัจจุบันซึ่งเป็นเพียงพระราชนัดดาของพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนให้เป็นพระรัชทายาทอาจถูกครหาว่าเป็นการมองข้ามความสำคัญของพระมหากษัตริย์แผ่นดินก่อนได้ และประการสุดท้ายคือ บางครั้งอาจมีการแต่งตั้งพระรัชทายาทไว้แล้วแต่ทิวศตไปก่อน และขณะที่ยังมีได้มีการแต่งตั้งพระรัชทายาทพระองค์ใหม่ ซึ่งอาจเป็นเพราะอยู่ระหว่างรอการโสกันต์ รอการบรรลุนิติภาวะ รอการทรงผนวชหรือลาผนวช หรือรอฤกษ์งามยามดีก็เป็นได้ แต่พระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคตลงในระหว่างเวลานั้นดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมิได้สถาปนาพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ทันทีภายหลังการสวรรคตของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมิได้สถาปนาพระมหากษัตริย์องค์ใหม่

ภายหลังการสวรรคตของกรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์ และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้สถาปนาพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ภายหลังการสวรรคตของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ แต่ทรงใช้วิธีเลื่อนกรมเจ้านายพระองค์ต่าง ๆ ที่อยู่ในข่ายให้สูงขึ้นแต่ไม่ถึงขั้นเป็นวังหน้าราวกับจะให้เป็นที่รู้ว่า “ได้เป็นอยู่แค่นั้น” อันเป็นการตัดความหวัง ความคาดเดา หรือความมั่งคั่งใหญ่ใฝ่สูงไปได้ เหล่านี้ล้วนเป็นเหตุที่จะนำมาซึ่งความยุ่งยากแก่งแย่งกันในพระราชวงศ์ได้ทั้งสิ้น

ด้วยเหตุนี้หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงรั้งมานานกว่าสิบปี ภายหลังการรับราชสมบัติจนสมเด็จพระราชอนุชาพร้อมพระครุฑซึ่งอยู่ในข่ายจะสืบราชสมบัติต่อไป ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๔๖๓) และสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย (สิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๔๖๖) สิ้นพระชนม์ไปเป็นลำดับแล้ว พระองค์เองก็ยังไม่มีความหวังว่าจะมีพระราชโอรสไว้สนองพระองค์ แม้แต่พระราชอนุชาต่างพระครุฑที่เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายประสูติจากพระอัครมเหสีพระองค์อื่นของสมเด็จพระบรมราชชนกก็ทยอยสิ้นพระชนม์ไปหลายพระองค์ จนแทบจะหมดสิ้น จึงได้มีพระราชดำริว่าถึงเวลาจะต้องตรากฎหมายว่าด้วยการสืบราชสมบัติฉบับใหม่ ให้เป็นทั้งกฎและเกณฑ์ที่ชัดเจนเสียที

กฎหมายดังกล่าวทรงเรียกว่า “กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗” ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นต้นไป บรรดาข้อความใด ๆ ที่มีอยู่ในกฎหมายอื่น ๆ ที่แย้งกับข้อความในกฎมณเฑียรบาลนี้ให้ยกเลิกเสียทั้งสิ้น การที่เรียกกฎหมายนี้ว่า กฎมณเฑียรบาลแสดงว่ามีพระราชประสงค์จะให้เป็นการอนุโลมตามอย่างกฎมณเฑียรบาลสมัยอยุธยา ส่วนการระบุว่า “ว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์” ก็เพื่อให้รู้ว่าเป็นกฎหมายว่าด้วยการนี้โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติตัวของบรรดาข้าราชการสำนัก หากแต่เป็นการจัดลำดับผู้มีสิทธิสืบราชสันตติวงศ์ให้ชัดเจนกว่าทุกคราวที่ผ่านมาตามหลักญาติชิดตติญาติห่างซึ่งกฎมณเฑียรบาลใหม่นี้เรียกว่าเกณฑ์สนิทมาก และน้อย และบัญญัติไว้ในมาตรา ๒๑ ด้วยว่า

“ให้เสนาบดีกระทรวงวังเป็นหน้าที่รักษากฎมณเฑียรบาลนี้ ให้เป็นไปสมพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ผู้ทรงตรากฎมณเฑียรบาลนี้ขึ้นไว้ นั้น จงทุกประการ”

กฎมณเฑียรบาลดังกล่าวแบ่งออกเป็น ๘ หมวด มี ๒๑ มาตรา

ในเวลาใกล้เคียงกับที่มีการตรากฎมณเฑียรบาลนั่นเอง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอภิเษกสมรสกับนางสาวสุวัทนา (นามเดิม เครือแก้ว) อภัยวงศ์ บุตรีพระยาอภัยภูเบศร์ (เลื่อน) ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าจอมสุวัทนา และพระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวีตามลำดับ ทรงหวังว่าพระนางเจ้าฯ

จะมีพระราชโอรสถวาย ขณะนั้นยังมีพระราชอนุชาร่วมพระครรภ์ที่ดำรงพระชนม์เหลืออยู่อีก ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมา และสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา แต่ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมา สิ้นพระชนม์ลงอีกใน พ.ศ. ๒๔๖๗ โดยไม่มีพระโอรส และเมื่อพระนางเจ้าสุวัทนาประสูติพระราชธิดาในวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ในขณะที่รัชกาลที่ ๖ ทรงประชวรพระอาการหนักลง ก็เป็นอันแน่ชัดว่าสมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา (เพิ่งได้รับการสถาปนาเป็นกรมหลวง) พระราชอนุชาร่วมพระครรภ์พระองค์สุดท้ายและเป็นพระราชโอรสพระองค์สุดท้ายในจำนวนพระราชโอรสธิดา ๗๗ พระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจากพระภรรยาเจ้าและเจ้าจอมพระสนมทั้งหมดจะได้รับราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๗ โดยอาศัยเหตุตามมาตรา ๕ วรรคหนึ่ง แห่งกฎหมายสืบราชสันตติวงศ์ที่ว่า

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไว้ซึ่งพระบรมเดชานุภาพและพระราชสิทธิที่จะทรงสมมติเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งให้เป็นพระราชทายาท สุดแต่แต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควร และเป็นทีไ้วางพระราชหฤทัยได้ว่าท่านพระองค์นั้นจะสามารถสืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์”

ทั้งยังเป็นไปตามมาตรา ๖ ที่ว่า

“เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสมมติท่านพระองค์ใดให้เป็นพระราชทายาทแล้ว และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศข้อความให้ปรากฏแก่พระบรมวงศานุวงศ์ เสนามาตย์ราชเสวกบริพาร และอาณาประชาราษฎร์ทั่วกันแล้ว ท่านว่าให้ถือว่าท่านพระองค์นั้นเป็นพระราชทายาทโดยแน่นอนปราศจากปัญหาใด ๆ...”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอนุชาร่วมพระครรภ์ประสูติจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี (เดิมคือสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี) ๖ พระองค์ แต่สิ้นพระชนม์ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ๒ พระองค์ สิ้นพระชนม์เมื่อเจริญพระชันษาแล้ว ๓ พระองค์ ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ยังเหลือแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา พระราชอนุชาอื่น ๆ ที่สิ้นพระชนม์ไปก่อนล้วนไม่มีพระโอรส หรือมีแต่ก็ต้องห้ามหรือถูกยกออกนอกลำดับการสืบสันตติวงศ์เสียแล้ว เช่น สมเด็จพระราชอนุชาเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถมีพระโอรสคือพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ประสูติจากหม่อมคัทริน ชาวรัสเซีย และสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย มีพระโอรสองค์หนึ่งคือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรานนท์ธวัช ประสูติจากหม่อมซึ่งมิได้เป็นสะใภ้หลวงจึงไม่อาจเทียบได้ว่าประสูติจากพระชายาเอกตามกฎหมายสืบราชสันตติวงศ์ และโดยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยทรงประกาศพระราชโองบายและมีพระราชกระแสว่าถ้าพระองค์ไม่มีพระราชโอรสก็ให้ราชสมบัติ

ตกไปยังสมเด็จพระราชอนุชา ดังนั้น พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีจึงพร้อมใจกันอัญเชิญสมเด็จพระราชอนุชาร่วมพระบรมราชชนนีพระองค์เดียวที่เหลืออยู่ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงสุโขทัยฯ ขึ้นครองราชย์ เป็นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ตามพระราชกระแส

๓.๒ ยุคกฎหมายเถียรบาลฉบับใหม่ : เกณฑ์ความเห็นชอบของรัฐสภา

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระอัครมเหสีพระองค์เดียวคือสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ดังนั้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ และทรงสละราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๔๗๗ จึงเกิดปัญหาขึ้นว่าเจ้านายพระองค์ใดอยู่ในลำดับขั้นผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์ต่อไป

คำตอบในข้อนี้คือ ถ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชโอรส พระราชโอรสนั้นย่อมขึ้นรับราชสมบัติตามมาตรา ๙ แห่งกฎหมายเถียรบาลสมัยรัชกาลที่ ๖ แต่มิได้มีพระราชโอรสใด ๆ และถ้ามีพระราชอนุชา พระราชอนุชานั้นย่อมขึ้นรับราชสมบัติตามมาตรา ๙ (๘) แต่ก็มีได้มีพระราชอนุชาร่วมพระครรรภ์

ถ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสมมติเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดให้เป็นผู้รับราชสมบัติ เจ้านายพระองค์นั้นย่อมขึ้นรับราชสมบัติตามมาตรา ๕ แห่งกฎหมายเถียรบาล แต่ทรงสละพระราชอำนาจที่จะระบุพระนามพระราชทายาท กลับพระราชทานพระราชอำนาจนี้แก่ปวงชนชาวไทย^{๑๒} กรณีจึงต้องใช้มาตรา ๘ และ ๙ แห่งกฎหมายเถียรบาลว่า “มิได้ทรงสมมติพระราชทายาทไว้ก่อน” ซึ่งกระทรวงวังได้เคยพิจารณาปัญหานี้เตรียมการไว้ก่อนจะทรงสละราชสมบัติแล้วเพราะตระหนักดีว่าไม่ช้าก็เร็ว ปัญหาจะต้องเกิดขึ้นเพราะรัชกาลที่ ๗ ไม่มีพระราชโอรส ดังที่ได้จัดทำบัญชีรายพระนามเจ้านายผู้อยู่ในลำดับควรสืบราชสันตติวงศ์ตามกฎหมายเถียรบาลไว้ ๒๓ ลำดับ และได้ถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๔ ผู้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ในขณะนั้น และเคยสำเร็จราชการแทนพระองค์ก่อนที่รัชกาลที่ ๗ จะทรงสละราชสมบัติทรงตรวจความถูกต้อง

หลักเกณฑ์ในการจัดลำดับที่กระทรวงวังจัดทำมีดังนี้ เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอในสายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี (พระบรมราชชนนีของรัชกาลที่ ๗) สิ้นพระชนม์หมดแล้วหรือสิ้นสุดท้ายนี้แล้ว ก็ต้องย้อนกลับไปสายพระอัครมเหสีอื่นซึ่งยังมีอีกพระองค์อยู่คือสมเด็จพระศรีสุวรินทิราบรมราชเทวี (เดิมคือ สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา) พระราชชนนีของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้า

^{๑๒} เป็นที่เข้าใจว่าพระราชหัตถเลขาทรงสละราชสมบัติของรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๔๗๗ ที่ว่า “ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าแต่เดิมให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป” มีนัยแสดงถึงการทรงสละพระราชอำนาจที่จะสมมติเจ้านายพระองค์ใดให้ขึ้นรับราชสมบัติด้วย

มหาวชิรมหิตา สยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรก โดยให้เรียงตามลำดับพระชนมายุของพระราชโอรส ในสมเด็จพระบรมราชเทวีพระองค์นั้น ถ้าพระราชโอรสที่อยู่ในลำดับอันมีสิทธิสืบพระชนม์ไปแล้วก็ให้ ตกทอดไปยังพระโอรสของพระองค์นั้นอีกเพียงชั้นหนึ่งแล้วจึงย้อนกลับไปให้พระราชโอรสพระองค์ถัดไป ของสมเด็จพระบรมราชเทวี โดยสรุปคือเป็นการผสมเกณฑ์จากพ่อลงไปสู่ลูก เมื่อไม่มีจึงย้อนกลับไป ใช้เกณฑ์จากพี่ไปสู่น้องคือพระราชโอรสของรัชกาลที่ ๕ ที่ประสูติจากพระมเหสีและเจ้าจอมพระสนม อื่นตามลำดับชั้นยศของฝ่ายแม่ด้วย สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวีมีพระราชโอรสถัดจากสมเด็จพระ เจ้าฟ้าชายมหาวชิรมหิตาอีก ๓ พระองค์ แต่สิ้นพระชนม์เมื่อทรงพระเยาว์ ๑ พระองค์คือสมเด็จพระเจ้าฟ้า อิศริยาลงกรณ์ และสิ้นพระชนม์เมื่อเจริญพระชนมายุแล้ว ๑ พระองค์คือสมเด็จพระเจ้าฟ้าสมมติวงศ์โรทัย กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ ซึ่งไม่มีพระโอรส เหลือแต่พระราชโอรสพระองค์สุดท้ายในสมเด็จพระ ศรีสวรินทิราบรมราชเทวีคือสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ซึ่งสิ้นพระชนม์ ใน พ.ศ. ๒๔๗๒ (ก่อน พ.ศ. ๒๔๗๗ อันเป็นปีที่รัชกาลที่ ๗ ทรงสละราชสมบัติ) แต่มีพระโอรสประสูติจาก หม่อมสังวาลย์พระชายาเอก ๒ พระองค์ คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนันท์มหิตล และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งตามมาตรา ๙ (๑๑) แห่งกฎหมายเทียบบาลบัญญัติว่า

“(๑๑) ถ้าแม่สมเด็จพระอนุชาพร้อมพระชนนีหาพระองค์ไม่สิ้นแล้ว และพระราชโอรสของสมเด็จพระ อนุชานั้น ๆ ก็หาไม่ด้วยแล้ว ท่านให้อัญเชิญสมเด็จพระเชษฐาและสมเด็จพระอนุชาต่างพระชนนี หรือ พระโอรสของสมเด็จพระเชษฐาและสมเด็จพระอนุชานั้น ๆ สลับกันไปตามลำดับ โดยอนุโลมตามความ ในข้อ ๒, ๓, ๔ และ ๖ แห่งมาตรานี้”

คำว่า “สมเด็จพระอนุชาพร้อมพระชนนี” หมายถึงพระราชอนุชาของรัชกาลที่ ๗ ซึ่งประสูติจาก สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี ซึ่งรัชกาลที่ ๗ ไม่มีพระราชอนุชาเช่นว่านี้ คำว่า “สมเด็จพระเชษฐาต่าง พระชนนี” ในขณะนั้นใช้กับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ได้ แต่สิ้นพระชนม์ไป ก่อนแล้ว มีแต่พระโอรสต่อไปอีกชั้นหนึ่ง คำว่า “พระโอรสของสมเด็จพระเชษฐา...นั้น ๆ” ตามกฎหมายเทียบบาล จึงหมายถึง พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์ที่ประสูติจากพระชายาเอกของสมเด็จพระ เจ้าฟ้ามหิดลา เพราะสมเด็จพระเชษฐาทั้งที่ร่วมพระราชชนนีกับรัชกาลที่ ๗ และต่างพระราชชนนีที่ประสูติ จากสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวีที่มีพระโอรสถัดลงไปอีกชั้นไม่มีอยู่อีก ยกเว้นสมเด็จพระเจ้า พี่ยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัยซึ่งสิ้นพระชนม์แล้ว และมีพระโอรสแต่ก็ได้ถูกข้ามมา ก่อนแล้ว ตามพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ ๖ และตามหลัก “โดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๒, ๓, ๔ และ ๖ แห่งมาตรานี้” ซึ่งหมายความว่าให้พิจารณาด้วยว่าต้องเป็นพระโอรสที่ประสูติจากพระชายาเอกทำนอง เดียวกับพระอัศรายาของสมเด็จพระนอพระพุทธเจ้า มิใช่พระโอรสจากหม่อมห้ามคนใดก็ได้

อนึ่ง ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงสละราชสมบัตินั้น ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕ (ฉบับวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕) แล้ว มาตรา ๙ ได้บัญญัติถึงการสืบราชสมบัติไว้ในรัฐธรรมนูญเป็นครั้งแรกว่า

“การสืบราชสมบัติท่านว่าให้เป็นไปโดยนัยแห่งกฎหมายที่ตราว่าด้วยสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ.๒๔๖๗ และประกอบด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร”

คำว่า “โดยนัยแห่ง” หมายความว่าให้อนุโลมตามมากที่สุดเท่าที่จะทำได้

คำว่า “ประกอบด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร” หมายความว่า ต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรด้วย (ขณะนั้นมีสภาเดียว) จะใช้แต่เกณฑ์ตามกฎหมายที่ตราแต่อย่างเดียวไม่ได้ อันเป็นการพัฒนาไปอีกขั้นหนึ่งตามหลักในระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง ดังนั้นบัญชีที่กระทรวงวังได้ทำขึ้นตามกฎหมายที่ตราฉบับดังกล่าวและเสนอรัฐบาล เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม ๒๔๗๗ เพื่อเสนอสภาผู้แทนราษฎร จึงได้เรียงลำดับไว้ตามสายพระราชโอรสของรัชกาลที่ ๕ ที่ประสูติจากพระภรรยาเจ้าและเจ้าจอมพระสนมเรียงตามอาวุโส ประกอบกับตำแหน่งของพระชายาของพระราชโอรสนั้น ๆ เฉพาะที่มีพระชนม์อยู่ใน พ.ศ. ๒๔๗๗ ดังนี้^{๓๓}

สายสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์

๑. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล
๒. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช

สายสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

๓. สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต (พระราชโอรสรัชกาลที่ ๕)
๔. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร (พระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์ฯ ประสูติจากพระชายาเอก)

^{๓๓} หนังสือกระทรวงวังจากเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัง ที่ ๑๓๐/๓๐๖๑ ลงวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ เรื่อง ส่งบัญชีลำดับสืบราชสันตติวงศ์ถึงนายกรัฐมนตรี ๑๓ หนังสือกระทรวงวังจากเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัง ที่ ๑๓๐/๓๐๖๑ ลงวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ เรื่อง ส่งบัญชีลำดับสืบราชสันตติวงศ์ถึงนายกรัฐมนตรี

สายสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์

๕. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล
๖. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร
๗. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรรมงคลการ

สายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ (ต้นสายนี้มีได้เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ แต่เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของรัชกาลที่ ๕ ประสูติจากเจ้าจอมมารดาคนแรก ๆ และมีพระโอรสลงไปอีกชั้นที่ประสูติจากหม่อมพระชายาเอก)

๘. หม่อมเจ้าอมรสมานลักษณ์ กิติยากร
๙. หม่อมเจ้านักขัตรมงคล กิติยากร
๑๐. หม่อมเจ้าจรจบบกิติคุณ กิติยากร

สายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี

๑๑. หม่อมเจ้ากัลยาณวงศ์ ประวิตร
๑๒. หม่อมเจ้าจิตรปรีดี ประวิตร
๑๓. หม่อมเจ้าวิกรมสุรัสวดี ประวิตร

สายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

๑๔. หม่อมเจ้าประสพศรี จิตรประวัติ
๑๕. หม่อมเจ้านันทนาธร จิตรประวัติ
๑๖. หม่อมเจ้าจรจจรพันธ์ จิตรประวัติ

สายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์

๑๗. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา
๑๘. หม่อมเจ้ารังษิยากร อากาศ

สายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน

๑๙. พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน (พระราชโอรสรัชกาลที่ ๕ ขณะทำบุญขึ้นยังมีพระชนม์อยู่)
๒๐. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร (พระโอรสพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรฯ ประสูติจากพระชายาเอก)

สายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

๒๑. พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร (พระราชโอรสรัชกาลที่ ๕ ขณะทำบุญขึ้นนี้ ยังมีพระชนม์อยู่)

๒๒. หม่อมเจ้าทรงวุฒิไชย วุฒิไชย (พระโอรสพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมฯ ประสูติจากพระชายาเอก)

๒๓. หม่อมเจ้าอุไทยเฉลิมลาภ วุฒิไชย

ดังนั้น คณะรัฐมนตรีจึงเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรว่าสมควรอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล พระชนมายุ ๙ ชันษา ซึ่งเป็นผู้มีสิทธิตามลำดับในกฎมณเฑียรบาลลำดับที่เป็นพระมหากษัตริย์สืบไป สภาผู้แทนราษฎรมิมีมติเห็นชอบ และได้มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีลงวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ความตอนหนึ่งว่า

“โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสละพระราชสิทธิที่จะทรงสมมติเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งให้เป็นรัชทายาท ตามความในมาตรา ๕ แห่งกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๗

โดยที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ทรงเป็นเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ที่ ๑ ในลำดับพระราชสันตติวงศ์ ดังได้แถลงไว้ในมาตรา ๙ แห่งกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๗

โดยที่สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติ ณ วันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ แสดงความเห็นชอบในการที่จะอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ขึ้นทรงราชย์สืบสันตติวงศ์ต่อไป ตามความในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม มาตรา ๙...

จึงขอประกาศให้ทราบทั่วกันว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ได้ขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์ตั้งแต่วันและเวลาที่ว่าเป็นต้นไป”

เป็นอันว่ากฎและเกณฑ์ตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ ได้เริ่มใช้เป็นผลอย่างแท้จริงในเวลาอีก ๑๐ ปีต่อมาภายหลังการประกาศใช้ใน พ.ศ. ๒๔๖๗

เงื่อนไขที่ว่าต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรนั้น ต่อมาเมื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๘๙ รัฐสภาประกอบด้วยสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา จึงได้เปลี่ยนเป็น “ประกอบด้วยความเห็นชอบของรัฐสภา”^{๙๔} และเมื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๙๒ ซึ่งมีการจัดการตั้งคณะองคมนตรีเป็นครั้งแรกก็ได้เพิ่มเติมกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติให้ชัดเจนขึ้นว่า คณะองคมนตรีจะเป็นผู้เสนอพระนามผู้สืบราชสันตติวงศ์ต่อรัฐสภาเพื่อขอความเห็นชอบ เมื่อรัฐสภาให้ความเห็นชอบแล้ว จึงให้ประธานรัฐสภาอัญเชิญองค์ผู้สืบราชสันตติวงศ์ขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์และให้ประธานรัฐสภาประกาศเพื่อให้ประชาชนทราบ^{๙๕} นอกจากนี้ยังบัญญัติไว้ด้วยว่าการยกเลิกหรือแก้ไขเพิ่มเติมกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ จะกระทำมิได้^{๙๖} เฉพาะความข้อนี้ ต่อมารัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๑๑ ได้เปลี่ยนแปลงเป็นว่า “ให้กระทำได้โดยวิธีการอย่างเดียวกันกับการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ” คือแก้ไขได้แต่แก้ไขยากเช่นเดียวกับการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ^{๙๗} หลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้ทำให้นักวิชาการถือว่าแม้กฎมณเฑียรบาลฉบับนี้จะมีใช้รัฐธรรมนูญเพราะอยู่คนละฉบับกันแต่ด้วยเหตุที่เป็นกฎหมายกำหนดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการปกครองประเทศในส่วนที่ว่าด้วยประมุขของรัฐ และแก้ไขเพิ่มเติมยากเช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญจึงถือว่าเป็นกฎหมายรัฐธรรมนูญ (constitutional law) ของประเทศอีกฉบับหนึ่งคู่กับรัฐธรรมนูญ

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ สวรรคตในวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ ก็เกิดปัญหาอีกครั้งหนึ่งว่าจะอัญเชิญเจ้านายพระองค์ใดขึ้นครองราชย์ ปัญหานี้เกิดขึ้นจากเหตุที่ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ ยังมีได้อภิเษกสมรส ไม่มีพระราชโอรสและมีได้ทรงสมมติพระราชทายาทไว้ แต่ปัญหาก้ยากกว่าใน พ.ศ. ๒๔๗๗ มาก เพราะมีสมเด็จพระอนุชาพร้อมพระครุภหรือร่วมพระราชชนนีอยู่คือสมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งเป็นไปตามมาตรา ๙ (๘) แห่งกฎมณเฑียรบาลที่ว่า

“ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสและพระราชธิดา ท่านว่าให้อัญเชิญสมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระราชชนนีพระองค์ที่มีพระชนมายุถัดลงมาจากพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์”

^{๙๔} มาตรา ๙ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๘๙

^{๙๕} มาตรา ๒๕ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๙๒

^{๙๖} มาตรา ๒๓ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๔๙๒

^{๙๗} มาตรา ๒๒ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๑๑

ดังนั้น รัฐบาลในขณะนั้นจึงได้ปฏิบัติตามมาตรา ๙ แห่งรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๘๙ โดยได้เข้าเฝ้าฯ กราบบังคมทูลถวายรายงานข้อกฎหมายและวิธีปฏิบัติแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช และกราบบังคมทูล อัญเชิญขึ้นทรงราชย์ เมื่อทรงรับแล้วรัฐบาลก็ได้ขอให้ประธานรัฐสภาเรียกประชุมรัฐสภาในค่ำวันนั้นเอง ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งรัฐสภาก็ได้มีมติเห็นชอบให้ขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ มีพระอัครมเหสีพระองค์เดียวซึ่งได้รับการสถาปนา เป็นสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถเช่นเดียวกับครั้งที่รัชกาลที่ ๕ สถาปนาสมเด็จพระนางเจ้า เสาวภาคย์สมศรี โดยเหตุที่ได้ทรงสำเร็จราชการแทนพระองค์ในระหว่างทรงผนวชใน พ.ศ. ๒๔๙๙ เป็น ที่เรียบริ้อย มีพระราชโอรส ๑ พระองค์ และพระราชธิดา ๓ พระองค์

ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ มีพระราชปรารภว่า

“สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ ทรงอยู่ในฐานะที่จะรับราชสมบัติปกครอง ราชอาณาจักรสืบสนองพระองค์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นเล่าก็ทรงพระเจริญพระชนมายุบรรลุนิติภาวะ ทรงพระวิริยภาพและพระสติปัญญาสามารถที่จะรับภาระของแผ่นดินตามพระอิสริยยศศักดิ์ได้ ถึง สมัยที่จะสถาปนาเป็นองค์รัชทายาท ควรจะทรงอนุวัติให้เป็นไปตามธรรมเนียมและขัตติยราชประเพณี ตามความเห็นชอบเห็นดีของมหาชนและผู้บริหารประเทศทุกฝ่าย เฉลิมพระเกียรติยศขึ้นให้สมบูรณ์ตาม ตำแหน่งทุกประการ”

เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงมีประกาศสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ความตอนหนึ่งว่า

“จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า วชิราลงกรณ ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เฉลิมพระนามตามที่จารึกใน พระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร สิริกิตยสมบุรณ์ สวางควัฒน์ วรขัตติยราชสันตติวงศ์ มหิตลพงศอดุลยเดช จักรีนเรศยุพราชวิสุทธิ สยามมกุฎราชกุมาร มุสิกนาม...”

ทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธี มีการอ่านประกาศพระบรมราชโองการต่อหน้า พระบรมวงศานุวงศ์ สมาชิกรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ตุลาการ ข้าราชการพลเรือน ตำรวจ ทหาร และทูตานุทูต และมีพิธีที่แม่น้ำพระพิพัฒน์สัตยา

ประกาศพระบรมราชโองการและพระราชพิธีดังกล่าวถือเป็นครั้งที่ ๓ ของประเทศไทยนับแต่การ

สถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรมฤตย์ ใน พ.ศ. ๒๔๒๙ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ ซึ่งที่จริงแม้จะไม่มี การสถาปนาที่ทรงอยู่ในฐานะพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่ประสูติจากพระอัครมเหสี อยู่แล้ว แต่การสถาปนาเป็นการดำเนินตามโบราณราชประเพณี และสร้างพระสถานะให้มั่นคงชัดเจนยิ่งขึ้น ๓ ประการ คือ

๑. พระราชพิธีสถาปนาดังกล่าวคือสิ่งที่มาตรา ๔ (๒) แห่งกฎมณเฑียรบาลเรียกว่า “โดยพระราชทานยุพราชภิเษกหรือโดยพิธีอย่างอื่นสุดแท้แต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ” นั้นเอง
๒. เมื่อมีพระราชพิธีดังกล่าวแล้ว ประกอบกับสร้อยพระนามาภิไธยของตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารที่ว่า “จักรินเรศยุพราชวิสุท” และพระราชปรารภในประกาศสถาปนาระบุว่า “เมื่อสมเด็จพระบรมราชโอรสซึ่งจะทรงรับรัชทายาทสืบราชสันตติวงศ์ทรงพระเจริญวัยสมควรแล้ว ย่อมโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เฉลิมพระอิสริยยศแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งสมเด็จพระยุพราช มกุฎราชกุมาร” แสดงว่าทรงเป็นสมเด็จพระยุพราชตามมาตรา ๔ (๒) แห่งกฎมณเฑียรบาลด้วย
๓. ประกาศพระบรมราชโองการปรารภความเบื้องต้นว่า “เมื่อสมเด็จพระบรมราชโอรสซึ่งจะทรงรับรัชทายาทสืบราชสันตติวงศ์ทรงพระเจริญวัยสมควรแล้ว” แสดงว่าการแต่งตั้งครั้งนี้เป็นการตั้งให้เป็นพระรัชทายาทตามมาตรา ๔ (๑) และมาตรา ๖ แห่งกฎมณเฑียรบาลนั่นเอง เพียงแต่ใช้คำเรียกตำแหน่งใหม่เป็นพิเศษเช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ ๕ ว่าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งครอบคลุมทั้งพระราชสถานะการเป็นพระรัชทายาท สมเด็จพระยุพราช และสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า ตามกฎมณเฑียรบาล^{๓๔}

ยุคกฎมณเฑียรบาลที่เปลี่ยนแปลงใหม่ : เกณฑ์ราชานารีหรือพระราชธิดา

ตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ แม้เจ้านายผู้เป็นเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดจะมีสิทธิตามลำดับชั้นดังกล่าวมาแล้ว คือ เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่ประสูติจากพระอัครมเหสี ถ้าไม่มีพระราชโอรสนั้นก็ให้เชิญพระโอรสของพระราชโอรส (หลานปู่ของพระมหากษัตริย์) ที่พระชนนินั้นเป็นพระอัครชายา (เมียเอก) ถ้าไม่มีจึงย้อนกลับขึ้นไปที่พระราชโอรสพระองค์ถัดไปของพระมหากษัตริย์หรือพระโอรสของพระราชโอรส (หลานปู่) เรียงลำดับไปเช่นนี้ตามหลักซึ่งมาตรา ๙ เรียกว่า “เกณฑ์ที่สนิทมากและน้อย” ถ้ายังไม่มีอีกจึงไปสู่พระราชอนุชาของพระมหากษัตริย์ แต่มาตรา ๑๐ และมาตรา ๑๑ ก็ได้บัญญัติลักษณะอันพึงประสงค์และลักษณะบกพร่องอันพึงยกเว้นจากการสืบราชสันตติวงศ์ไว้ด้วยทำนองเดียวกับคุณสมบัติและลักษณะต้องห้ามดังนี้

^{๓๔} ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๘๙. ตอนที่ ๒๐๐ ฉบับพิเศษ หน้า ๑ วันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕. ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๘๙. ตอนที่ ๒๐๐ ฉบับพิเศษ หน้า ๑ วันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕.

๑. ลักษณะอันพึงประสงค์

(๑) เป็นผู้ที่มีหาชนนับถือได้โดยเต็มที่

(๒) เป็นผู้ที่มีหาชนเอาเป็นที่พึ่งได้โดยความสขใจ ในกรณีเจ้านายพระองค์ใดมีข้อที่ชนหมู่มาก เห็นว่าเป็นที่น่ารังเกียจ ก็ควรที่จะให้พ้นเสียจากหนทางที่จะได้สืบราชสันตติวงศ์เพื่อเป็นเครื่องตัดความวิตกแห่งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าพหละของธลีพระบาท และอาณาประชาราชน

๒. ลักษณะอันต้องห้าม^{๑๙}

(๑) มีพระสัญญาวิปลาส

(๒) ต้องราชทัณฑ์เพราะประพฤติผิดพระราชกำหนดกฎหมายในคดีมหันตโทษ

(๓) ไม่สามารถทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก

(๔) มีพระชายาเป็นนางต่างด้าว กล่าวคือนางที่มีสัญชาติเดิมเป็นชาวประเทศอื่น นอกจากชาวไทยโดยแท้

(๕) เป็นผู้ที่ได้ถูกถอดถอนออกจากตำแหน่งพระรัชทายาท ไม่ว่าจะการถูกถอดนี้จะได้เป็นไปในรัชกาลใด ๆ

(๖) เป็นผู้ที่ได้ถูกประกาศยกเว้นออกเสียจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์

(๗) เป็นราชนารีคือเจ้านายสตรี เพราะ “ในกาลสมัยนี้ยังไม่ถึงเวลาอันควรที่ราชนารีจะได้เสด็จขึ้นทรงราชย์เป็นสมเด็จพระแม่อยู่หัวบรมราชินีนาถ ผู้ทรงสำเร็จราชการสิทธิ์ขาดอย่างพระเจ้าแผ่นดินโดยลำพังแห่งกรุงสยาม”^{๒๐}

อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ. ๒๕๑๗ ได้มีการยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่หลังเหตุการณ์วิฤติวันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้แก้ไขเพิ่มเติมหลักเกณฑ์เฉพาะ (๗) ข้างต้น โดยเห็นว่เพื่อเป็นการให้สิทธิแก่เจ้านายสตรีที่สมควรและสถานการณ์อาจจำเป็นในเหตุใดเหตุหนึ่ง วันเวลานับแต่ พ.ศ. ๒๔๖๗ ก็ได้ล่วงเลยไปแล้วถึงกึ่งศตวรรษ สิทธิเสรีภาพของบุคคลก็ได้รับการปรับปรุงมากขึ้นแล้ว จึงควรถือเป็นเวลาอันควรเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ได้โดยแก้ไขเพิ่มเติมข้อความต่อท้ายกฎเกณฑ์ที่มีมาแต่เดิมเป็นว่ “หากไม่มีพระราชโอรส รัฐสภาอาจให้ความเห็นชอบในการให้พระราชธิดาสืบราชสันตติวงศ์ก็ได้”^{๒๑}

^{๑๙} มาตรา ๑๒ เรียกว่ “ลักษณะบกพร่อง”

^{๒๐} มาตรา ๑๓

^{๒๑} มาตรา ๒๕ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๑๗

เงื่อนไขในข้อนี้จึงมีว่า (๑) ต้องเป็นกรณีไม่มีพระราชโอรสอันอยู่ในลำดับจะสืบราชสมบัติ และ (๒) ต้องอาศัยความเห็นชอบของรัฐสภาด้วย เท่ากับว่าข้อความในมาตรา ๑๓ แห่งกฎหมายเถียรบาลที่ว่า “ท่านห้ามมิให้จัดเอาราชนาภิเษกองค์ใด ๆ เข้าไว้ในลำดับสืบราชสันตติวงศ์เป็นอันขาด” ถูกเว้นไปแล้ว ในครั้งนั้นด้วยรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๑๗ มาตรา ๒๕

ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเกิดขึ้นอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๕๓๔ เมื่อมีการวางหลักเกณฑ์ใหม่ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๓๔ ว่า

๑. การสืบราชสมบัติยังคงเป็นไปโดยนัยแห่งกฎหมายเถียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ แต่โดยที่ข้อนี้เป็นหลักทั่วไปจึงให้ตัดคำว่าโดยความเห็นชอบของรัฐสภาออก^{๒๐}

๒. ในกรณีที่ราชบัลลังก์ว่างลง ให้พิจารณาว่าพระมหากษัตริย์ได้ทรงตั้งพระรัชทายาทไว้ก่อนแล้วหรือไม่ ถ้าตั้งไว้แล้วก็ต้องให้พระรัชทายาทนั้นมีบทบาทต่อไปโดยให้คณะรัฐมนตรีแจ้งให้ประธานรัฐสภาทราบ และให้ประธานรัฐสภาเรียกประชุมรัฐสภาเพื่อรับทราบ แล้วให้ประธานรัฐสภาอัญเชิญองค์พระรัชทายาทขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์สืบไป และให้ประธานรัฐสภาประกาศให้ประชาชนทราบ^{๒๑}

คำว่า “พระรัชทายาท” ตามกฎหมายเถียรบาล พ.ศ. ๒๔๖๗ มาตรา ๔ (๑) หมายถึง

“เจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สมมติขึ้น เพื่อเป็นผู้ทรงสืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์ต่อไป”

การเป็นพระรัชทายาทจึงมิได้เป็นโดยอัตโนมัติหรือเป็นไปตามลำดับชั้นผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์ ดังที่ มาตรา ๕ บัญญัติว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไว้ซึ่งพระบรมเดชานุภาพและพระราชสิทธิที่จะทรงสมมติเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งให้เป็นพระรัชทายาทสุดแต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควรและเป็นทีไว้วางพระราชหฤทัยได้ว่าท่านพระองค์นั้นจะสามารถสืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์ นอกจากนั้นรัฐธรรมนูญก็เคยกล่าวถึงพระภาระของพระรัชทายาทไว้ในรัฐธรรมนูญตลอดมา เช่น “พระมหากษัตริย์จะเสด็จพระราชดำเนินมาทรงทำรัฐพิธีเปิดประชุมสมัยประชุมสามัญประจำปี ครั้งแรกด้วยพระองค์เอง หรือจะโปรดเกล้าฯ ให้พระรัชทายาทซึ่งบรรลุนิติภาวะแล้วเป็นผู้แทนพระองค์ มาทำรัฐพิธีก็ได้” ถ้ากล่าวตามกฎหมายเถียรบาลสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็หมายความว่าพระรัชทายาทอาจมิได้เป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าหรือพระราชโอรสซึ่งประสูติจากพระอัครมเหสี จะเป็นพระราชอนุชาหรือ “เจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์” พระองค์ใดที่ทรงสมมติยกย่องแทนพระรัชทายาทก็ได้นั่นเอง

^{๒๐} มาตรา ๒๐ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๓๔

^{๒๑} มาตรา ๒๑ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๓๔

๓. ในกรณีที่มิได้ทรงแต่งตั้งพระราชทายาทไว้ ให้คณะองคมนตรีเสนอพระนามผู้สืบราชสันตติวงศ์ตามกฎมณเฑียรบาล พ.ศ. ๒๔๖๗ ต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อเสนอต่อรัฐสภาเพื่อรัฐสภาให้ความเห็นชอบในการนี้จะเสนอพระนามพระราชธิดาก็ได้ เมื่อรัฐสภาให้ความเห็นชอบแล้ว ให้ประธานรัฐสภาอัญเชิญองค์ผู้สืบราชสมบัติขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์สืบไป และให้ประธานรัฐสภาประกาศให้ประชาชนทราบ^{๒๔}

๔. การแก้ไขเพิ่มเติมกฎมณเฑียรบาล พ.ศ. ๒๔๖๗ ให้เป็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ เมื่อมีพระราชดำริแล้วให้คณะองคมนตรีจัดทำร่างกฎมณเฑียรบาลแก้ไขเพิ่มเติมขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อมีพระราชวินิจฉัย เมื่อทรงเห็นชอบและทรงลงพระปรมาภิไธยแล้วให้ประธานองคมนตรีแจ้งประธานรัฐสภาเพื่อแจ้งรัฐสภาทราบ และให้ประธานรัฐสภาลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ เมื่อประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับเป็นกฎหมายได้^{๒๕}

หลักเกณฑ์นี้ได้ใช้ต่อมาแม้จะมีการจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ใน พ.ศ. ๒๕๔๐ และ พ.ศ. ๒๕๕๐ ก็ยังมีข้อความอย่างเดียวกัน

ในกรณีของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารซึ่งมีพระราชพิธีสถาปนาใน พ.ศ. ๒๕๑๕ นั้น ต้องถือว่าทรงไว้ซึ่งพระสถานะตามกฎมณเฑียรบาล พ.ศ. ๒๔๖๗ คือ ทรงเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราช (กฎมณเฑียรบาล พ.ศ. ๒๔๖๗ เรียกว่า สมเด็จพระอนุชาธิราช) เพราะเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ประสูติจากพระอัครมเหสี ทรงเป็นสมเด็จพระยุพราช เพราะเป็นพระราชทายาทที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นเป็นตำแหน่งสมเด็จพระยุพราชโดยพระราชทานยุพราชภิเษกหรือพิธีอย่างอื่นสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ และทรงเป็นพระราชทายาทที่ทรงสมมติขึ้นเพื่อสืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์ต่อไป^{๒๖}

การสืบราชสมบัติในอนาคตหากราชบัลลังก์จะว่างลงจึงต้องดำเนินการตามกฎหมายและเกณฑ์ดังกล่าวคือมาตรา ๒๓ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๓๔ พระราชทายาทไว้ตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ แล้ว ให้คณะรัฐมนตรีแจ้งให้ประธานรัฐสภาในขณะนั้นทราบ และให้ประธานรัฐสภาเรียกประชุมสภาทั้งสองร่วมกันในกรณีที่เหตุเกิดระหว่างการยุบสภาหรือสภาผู้แทนราษฎรสิ้นอายุ ให้ประธานวุฒิสภานำหน้าที่ประธานรัฐสภา และให้วุฒิสภานำหน้าที่รัฐสภาในเรื่องนี้ได้ ในการประชุมรัฐสภาให้ประธานรัฐสภาแจ้งรัฐสภาเพื่อ

^{๒๔} มาตรา ๒๑ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๓๔

^{๒๕} มาตรา ๒๐ วรรคสอง รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๓๔

^{๒๖} มาตรา ๔ (๑) (๒) (๓) และมาตรา ๕

ทราบและให้ประธานรัฐสภาอัญเชิญองค์พระรัชทายาทนั้นขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์สืบไป แล้วให้ประธานรัฐสภาประกาศให้ประชาชนทราบ

ในกรณีเช่นนี้ไม่ต้องการความเห็นชอบของรัฐสภา ซึ่งตรงกับข้อความในมาตรา ๖ แห่งกฎมณเฑียรบาลสมัยรัชกาลที่ ๖ ที่ว่า “เมื่อใดถึงกาลละอันจำเป็น ก็ให้พระรัชทายาทพระองค์นั้นเสด็จขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศโดยทันทีให้สมดังพระบรมราชประสงค์ที่ได้ทรงประกาศไว้นั้นแล”

แต่หากเป็นกรณีที่ไม่มีพระรัชทายาทไม่ว่าด้วยเหตุใด ๆ ซึ่งเท่ากับว่าพระมหากษัตริย์มิได้ทรงแต่งตั้งพระรัชทายาทไว้ ให้คณะองคมนตรีเป็นผู้เสนอพระนามผู้สืบราชสันตติวงศ์ตามนัยแห่งกฎมณเฑียรบาลที่ได้จัดลำดับไว้ต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อเสนอต่อไปยังรัฐสภาเพื่อรัฐสภาเห็นชอบด้วยเสียงข้างมาก มาตรา ๒๓ วรรคสองบัญญัติว่าในการนี้ (คณะองคมนตรี) จะเสนอพระนามพระราชธิดา (ของพระมหากษัตริย์) ก็ได้ ซึ่งหมายความว่าหากไปติดขัดที่เจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดที่เป็นหญิงและเดิมตามมาตรา ๑๓ “ห้ามมิให้จัดเอาราชานารีพระองค์ใด ๆ เข้าไว้ในลำดับสืบราชสันตติวงศ์เป็นอันขาด” ก็เป็นอันว่าไม่ต้องห้ามอีกต่อไป คือให้ถือเสมือนว่าเป็นพระราชโอรสอีกพระองค์ด้วยนั่นเอง แต่ทรงมีสิทธิภายหลังพระราชโอรส และไม่ต้องถือตามลำดับในกฎมณเฑียรบาลที่ใช้เกณฑ์จากพระราชโอรสลงไปสู่พระราชธิดาก่อน เพราะแม้รัฐธรรมนูญมาตรา ๒๒ วรรคหนึ่งกล่าวถึงการสืบราชสมบัติว่าให้เป็นไปโดยนัยแห่งกฎมณเฑียรบาลแต่ก็ได้บัญญัติว่า การนำกฎมณเฑียรบาลมาใช้ต้องอยู่ “ภายใต้บังคับมาตรา ๒๓” ซึ่งมาตรา ๒๓ ให้เสนอพระนามราชธิดาได้เลย โดยไม่กล่าวถึงการจัดลำดับใด ๆ นอกจากเงื่อนไขว่าต้องเป็นกรณีที่ไม่มีพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ และเป็นกรณีที่รัฐสภาให้ความเห็นชอบกับการเสนอพระนามพระราชธิดานั้น

อนึ่ง ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถอนพระรัชทายาทออกจากตำแหน่ง^{๒๗} หรือพระรัชทายาทตกอยู่ในลักษณะบกพร่องหรือลักษณะต้องห้ามอย่างใดอย่างหนึ่งในเวลาต่อมาเสียแล้ว “บรรดาพระโอรสอีกทั้งบรรดาเชื้อสายโดยตรงของท่านพระองค์นั้น ก็ให้ยกเสียจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์ด้วยทั้งสิ้น”^{๒๘} เพราะถือว่าการแต่งตั้งพระรัชทายาทซึ่งอาจมาจากเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดก็ได้เป็นการเฉพาะพระองค์เท่านั้น ไม่เกี่ยวกับพระโอรสของพระรัชทายาทในลำดับถัดลงไปอีกชั้นหนึ่ง ดังกรณีสมเด็จพระพุทธเจ้าหรือพระราชโอรสอื่น ๆ

^{๒๗} มาตรา ๗ กฎมณเฑียรบาล พ.ศ. ๒๔๖๗

^{๒๘} มาตรา ๑๒ กฎมณเฑียรบาล พ.ศ. ๒๔๖๗

สรุป

นับเป็นเวลานานร่วม ๖๐๐ ปีเศษ กว่าที่การเข้ารับตำแหน่งประมุขของราชอาณาจักรไทยจะเป็นกฎและมีเกณฑ์ที่ชัดเจนดังในปัจจุบัน ซึ่งบัดนี้ใช้ธรรมเนียมการตั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ และ พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นเกณฑ์และใช้นัยแห่งกฎหมายเทียบบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ ซึ่งตราขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ เป็นหลักประการแรก ใช้บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยซึ่งวางหลักใหม่มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๔ และผิดแผกไปจากเดิมเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นหลักประกอบคู่กันโดยให้พิจารณาเสียก่อนว่ามีการแต่งตั้งพระราชทายาทตามธรรมเนียมข้างต้นและตามกฎหมายเทียบบาลไว้แล้วหรือไม่ หากได้แต่งตั้งไว้แล้ว เมื่อราชบัลลังก์ว่างลงก็ใช้วิธีเสนอพระนามให้รัฐสภารับทราบ หากไม่ได้แต่งตั้งไว้หรือเป็นกรณีต่อมาไม่มีพระราชทายาทด้วยเหตุใดก็ตาม ให้พิจารณาพระนามเจ้านายตามลำดับชั้นผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์และไม่มีลักษณะต้องห้ามตามกฎหมายเทียบบาล พ.ศ. ๒๔๖๗ ถ้าหากใช้กฎหมายเทียบบาลนั้นโดยตรงไม่ได้ก็ให้เทียบเคียงโดยอนุโลม เช่น ตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารไม่ปรากฏในกฎหมายเทียบบาล ก็ควรเทียบได้กับพระราชทายาทสมเด็จพระยุพราช และสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้าตามกฎหมายเทียบบาล ในบัดนี้สะกั้หลวงที่เป็นพระชายาเอกของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ควรเทียบได้กับตำแหน่งที่กฎหมายเทียบบาลเรียกว่าพระอัครชายาของสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้า เป็นต้น นอกจากนั้นอาจมีการเสนอพระนามพระราชธิดาของพระมหากษัตริย์เป็นพระมหากษัตริย์ก็ได้โดยไม่ต้องพิจารณาตามลำดับชั้นจากพระราชโอรสลงไปสู่พระโอรสของพระราชโอรสก่อน ต่อจากนั้นจึงนำรัฐธรรมนูญมาใช้พิจารณาขั้นตอนการเสนอเรื่องไปยังรัฐสภา ในระหว่างนั้นเมื่อยังไม่มีประกาศอัญเชิญพระราชทายาทหรือเจ้านายผู้ควรทรงราชย์ขึ้นสืบราชสันตติวงศ์ ให้ประธานองคมนตรีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นการชั่วคราวไปพลางก่อน เว้นแต่ในระหว่างนั้นได้เคยทรงแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไว้ก่อนแล้วก็ให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้นทำหน้าที่ต่อไปจนกว่าจะได้ประกาศอัญเชิญผู้มีสิทธิเสด็จขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์

อนึ่ง การขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ย่อมเป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ตามกฎหมายแล้วและนับวันทรงราชย์เป็นวันที่ ๑ ปีที่ ๑ ในรัชกาล แต่โดยที่เรื่องนี้เกี่ยวพันกับโบราณราชประเพณีที่ปฏิบัติสืบมา จึงต้องมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเพื่อความสมบูรณ์ตามจารีตประเพณีโดยมีการเฉลิมพระปรมาภิไธยในพระสุพรรณบัฏ ทรงสวมมูรธาภิเษก ทรงรับราชสมบัติ เสด็จออกว่าราชการครั้งแรก และเสด็จเสียบพระนคร พระราชพิธีนี้มักทำในเวลาที่เหมาะสมซึ่งอาจภายหลังการเสด็จขึ้นทรงราชย์หลายวันหรืออาจเป็นปี เช่น หลังจากทรงบรรลุประชาชนิติภาวะ ทรงผนวช หรือถวายพระเพลิงพระบรมศพ

พระมหากษัตริย์รัชกาลก่อนแล้ว ถ้าจำเป็นก็อาจจัดพระราชพิธีเป็น ๒ ครั้ง เช่น สมเด็จพระเพทราชา ทรงจัดที่ลพบุรีอย่างย่อหรือสังเขปครั้งหนึ่ง ต่อเมื่อทรงย้ายลงไปประทับที่กรุงศรีอยุธยาจึงจัดพระราชพิธีเต็มยศอีกครั้งหนึ่ง รัชกาลที่ ๑ ก็ได้จัดอย่างย่อเมื่อแรกรับราชสมบัติ ครั้นเมื่อทรงย้ายราชธานีเข้ามาประทับที่บางกอกฝั่งตะวันออกและการก่อสร้างพระราชธานีเวียงวังใหม่พอใช้การได้จึงโปรดให้จัดพระราชพิธีอีกครั้ง รัชกาลที่ ๕ ทรงจัดอย่างย่อเมื่อแรกรับราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๔๑๑ เมื่อทรงบรรลุนิติภาวะและทรงผนวชแล้วจึงจัดอย่างเต็มอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๔๑๖ รัชกาลที่ ๘ นั้นไม่ได้ทรงทำพิธีบรมราชาภิเษกเพราะสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันทรงรับราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๔๘๙ แต่ทรงทำพิธีบรมราชาภิเษกครั้งเดียวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓

ตามโบราณราชประเพณีแล้ว ก่อนพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จะเรียกพระมหากษัตริย์ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่เรียกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คำสั่งของพระมหากษัตริย์จะเรียกว่าพระราชดำรัส ไม่เรียกพระบรมราชโองการ การกราบบังคมทูลจะไม่ใช้คำว่าขอเดชะ เวลาที่มีพิธีสงฆ์ พระราชาคณะจะไม่ถวายอดิเรก (อดิเรก) และจะใช้ฉัตร ๗ ชั้นเป็นเครื่องประกอบพระเกียรติยศ ไม่ใช้ฉัตร ๙ ชั้น

กฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติของไทยจึงพิจารณาได้ด้วยมิติทางประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ และโบราณราชประเพณีประกอบกันดังเช่นว่านี้.

บรรณานุกรม

- กฤษฎา บุญยสมิต. “พระอัจฉริยภาพด้านนิติศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช”
ใน **กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ผลงานวิจัย**. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสามลดา,
๒๕๔๘.
- เกษม ศิริสัมพันธ์. “การสืบราชสมบัติ ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและราชประเพณี”, **วารสาร
นิติศาสตร์** (ธันวาคม ๒๕๓๐).
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม” ใน **รวมเรื่องราชาภิเษก
ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจ และอธิบายว่าด้วยยศเจ้า**. กรุงเทพฯ :
บริษัทอติสันเพรส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

Abstract **The Law of Succession in Thailand**

Wissanu Kreangam

*Associate Fellow of the Academy of Moral and Political Sciences,
The Royal Institute, Thailand*

The Constitution of the Kingdom of Thailand provides that the succession to the Throne will be in accordance with the Constitution and the Law on the Royal Succession B.E. 2467 enacted in the reign of King Rama VI. However the Constitution also adds some qualifications, restrictions and procedures in the succession that are different from the Law. Specifically, in case where the King has already appointed the heir to the throne, should the throne be vacant, such heir would succeed without any other procedures.

keywords: royal family law, heir to the throne